

melyeket Grimm maga szabott ki s a melyeken változtatni a tudomány kára nélkül nem volna lehetséges.

A szótár első füzeté 1852-ik évben jelent meg, s rendkívüli tetszéssel fogadtatott, mely az aggastyán szerkesztőket arra ösztönözte, hogy nagyszerű vállalatukat fáradhatlan szorgalommal s valóban ifjúkori kitartással tovább folytassák. De már 1859-ik december 16-ikán a két buzgó munkás fiatalabbika a jobb életre szenderült, s őt követte 1863-iki szeptember 20-ikán Jakab is. A szótár egészen a »Fracht« szóhoz jutott; más kezek vették a félbeszakított munkát és folytatják — mondhatjuk — szerencsésen.

S evvel bucsut veszek Grimm Jakabtól, azon megnyugtató öntudattal, hogy magyar hazám önmagát is tisztelte meg akkor, midőn Grimm Jakabot az Akadémia külföldi tagjává megválasztotta. S azért szabad reménylenem, hogy ezen férfi neve ma nem utoljára hangzott el ezen szent falak között, hanem olykor-olykor tisztelettel fog megemlíttetni még sokáig, s még azon időben is, a melyben az épen általunk elfoglalt helyeken már más nemzedékek fiai fognak ülni s a mely időben már híre hamva sem lesz a világon annak sem, a ki életének kevés fénypontjai közé fogja számítani ezen pillanatot is, a melyben oly szerencsés volt, hogy Grimm Jakabról ily diszes körben értekezhetett.

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

AZ ARABOKNÁL.

ARAB KUTFŐK NYOMÁN

Dr GOLDZIHÉR IGNÁCZTÓL.

BUDAPEST, 1873.

EGGENBERGERFÉLE M. AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS.
(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS AZ ARABOKNÁL.

(Olvastatott a m. t. akadémián 1873. jan. 7-én tartott ülésén.)

I.

Muhammed vallási alkotása legjelentékenyebb mozzanatainak egyike, — de melyet sem a kultur- sem a vallás-történet nem emel ki eléggé, — azon kosmopolitikus eszme, mely tanainak legközvetlenebb kifolyása és melynek kifejezése által a keleti és közelebről az arab világot gyökerestül reformálta. Mi volt az arab nép az iszlám fellépése előtt? Csupa kisebb nagyobb törzsekből álló, és csak a közös nyelv és a közös mekkai szentély által bizonyos laza egységbe fűzött néphalmaz; a törzsek mindegyike csak saját különérdekeit hordta szívében, anélkül hogy mindnyájukat valami közös eszme kötötte volna egybe. Ezen közös eszmét Muhammed ébreszté bennük legelőször: az iszlám volt az.

Rendesen azon nézet uralkodik — és ezt Renan hozta divatba — hogy az arab prophéta vallási alkotása által a sémi genius leghivebb kifejezője volt. Ezt tagadni merném. Muhammed, az arabok sémi kultusainak reformátora, azon nézetek helyébe, melyeket mint sémi nép birtak, tökéletesen új és az arabok közt hallatlan tételeket állított, és így egyenesen megtörte azt, a mit földieket mint sémieket vallottak. ¹⁾ De nem törhetett tökéletesen szokásaival

¹⁾ Muhammed előtt tisztább monotheisticus eszméket az arabok közt csak ritkán hirdetett vagy vallott valaki; az arab történetírók névszerint említik fel ezen kivételes szellemű embereket. E szerint alig

és nézeteivel azon körnek, melynek tanítására és meggyőzésére irányult törekvése. Neki természetesen érdekében állott, azt hitetni el véreivel, hogy ő semmi újat nem mond, és hogy csak a régi igaz vallást állítja helyre — de a kritika ezen mesterfogással számolói nem köteles.

A monotheismuson kívül, azon eszme, melynek kimondása által merov ellentétbe helyezkedett a sémi világnézettel általában és az arabbal különösen, azon kosmopolitikus világnézet, melynek sorsa a következő lapokban fog bennünket foglakodtatni. A sémieket politikai tekintetben jellemzi az exclusivitas egy jókora adaga; a származás, a genealogia a politikában épen úgy mint a társadalmi életben a leglényegesebb tekintetek közé tartoznak. A Genesis X. fejezete, az úgynevezett nemzetiségi tábla (Völker-tafel), hol az emberek legelőször osztatnak fel származásuk szerint, és hol legelőször találkozunk azon nézettel, hogy az emberek egy része — a sémi és a japheti származásuk — előkelőbb annak egy másik részénél, a chámítáknál, valamint azon nagy nyomaték, mely ezen fölül fontos történeti okmányban az egyes népek „családjaik, nyelveik, és nemzetségeik” szerinti felosztására fektetetik: csupán csak a sémi népek említett szempontjából érthető át annak egész lényege szerint.

A hébereknél a sémi exclusivitas nem annyira társadalmi tekintetekben mint inkább a nemzetközi viszonyokban jelentkezett — oly pont, mely mint ezen előadás keretébe nem tartozó, itt csak röviden érinthető. Az exclusivitas társadalmi következményei azonban sehol sem lépnek annyira előtérbe mint az araboknak iszlám előtti történetében. Minden törzs a másiknak természetes ellensége; az arab történet említett része nem egyéb mint az arab törzsek egy-

helyeseltető azon eszme, melyet legújában Ewald mondott ki egy értekezésében (Ueber die geschichtliche Folge der semitischen Sprachen, Göttingen 1871 p. 61): „Nun ist aber unverkennbar, dass „Muhammeds Auftreten und Wirken selbst nur der letzte und gewaltigste „Schwung einer lange fortgesetzten grossen geistigen Bewegung war, welche sich von der übrigen Welt bis zum Schlusse völlig unbeachtet „in jenen weiten Wüsten vollzog.“

másközi háborúinak jegyzőkönyve. ¹⁾ Ha a héberék a többi nagy népek irányában kiváló szerepet tulajdonítottak önmaguknak, úgy az arabok tovább mentek; az előbb-revalóság kérdését ugyan az egész arab faj javára döntötték el, de aztán megint egyes törzsek között nem szüntek meg ugyanazon kérdést feszegetni, és ebbeli szűkkeblű nézeteiknek költeményeikben kifejezést adni. Különösen az éjszaki és déli törzsek (Kahtân és Adnân ivadékai) törekedtek egymást gúnyolni, és az ethnographiai elsőbbséget egymástól megtagadni. ²⁾ Látkörük sokkal szűkebb volt, és egyéb népekkel sokkal ritkábban jöttek érintkezésbe, semhogy ezen nemzetiségi követeléseket egészen idegen származású fajok ellenében emelheték volna. Innen érthető, hogy az iszlám előtti arabság tudományai között a genealogia tudománya nagy szerepet viselt, mert épen ezen tudományból merítették azon anyagot és azon adatokat, melyekre az egyes törzsek alapíták követeléseiket.

Az iszlám által háttérbe szorult az arabok nemzeti oldala. Muhammed küldetését kiterjeszté az általa ismert világ valamennyi népeire, és azon példátlan siker által, mely törekvését és közvetlen utódaiét koronázá, azt vitte ki, hogy az iszlám tartományaiban nem szóltak sem arabról, sem perzsáról, sem tatárról; hanem szóltak muhammedánról. Az arab nyelv nagy szerepe az iszlámot valló valamennyi néptörzs között, bizonyos egyöntetűséget kölcsönzött ezen hatalmas néptömegnek, mely daczára annak, hogy sémi, altaji és indogermán elemekből állott, mégis

¹⁾ Az arab törzsek egymáshoz viszonyát igen esinosan írja le Kremer: Geschichte der herrschenden Ideen des Islam (Leipzig 1868) p. 342—350. Muhammedet igen találóan nevezi „Arabia Cavour-jának“ (u. o. 348. l.)

²⁾ Ezen vetélkedés az arabokat Spanyolországba is elkísérte, hol sokféle egyenetlenségnek volt oka az arab hódítók között. L. egy nevezetes példát al-Makkarínál II. kütet. 14. lap. Ugyanott a 19. lapon említettük, hogy azon egyenetlenség, melyet Spanyolországban Abu-l-Chatâr szított az éjszaki és déli származású arabok között, oly harcra szolgáltatót okot, „melynek párja sem keleten sem nyugaton nem fordult elő soha. Odáig ment a dolog, hogy fegyvereiket eldobták, egymás hajába kaptak és egymást pofozták“.

China határától a Középtengerig, Mekkától a négerekig egy nagy eszmében találkozott. Ez az eszmék egyesítő hatalma. Ezáltal törte meg Muhammed az arab particularismust. Küldetését ő egyetemesnek, az egész emberiséget átölelőnek vélte; nem az arabok próphétájaként akar feltűnni, hanem a világ arabajku próphétájaként. Ha népéről (أُمَّتِي) szól, nem véreire, hanem hiveire gondol. „Engem küldött Alláh a fehérekhez és feketékhez egyaránt“ így jellemzi hatáskörének terjedelmét. „Az igazhivők“ így szól egy traditionalis mondatban „testvérek, kiknek vére tökéletesen egyenlő; ők uralkodnak egyaránt azok fölött, kik kívülök vagynak“. Egykor, így beszéli Muhammed egy életirója, egy aethióp ember lép be a próphétához, és így szól hozzá: Ime, ti arabok felülmúltok minket minden tekintetben; alakra nézve szebbek, színre nézve esinosabbak vagytok nálunk; titeket méltatott Alláh arra, hogy próphétát ébresszen közületek. Mit gondolsz? ha hiszek benned és abban, mit hirdetsz, helyet foglalhatok-e aethióp létemre az igazhittű arabokkal együtt a paradicsomban? „Természetesen, felelé a próphéta, sőt tündökölni fog az igazhittű aethiópnek fehér testszíne annyira, hogy ezer évnyi út távolságára is reá ismernek“. ¹⁾ A feketék, kik az arabok által rendszeren mint rabszolgák alkalmaztattak, Muhammed ily nézetei által az új tan erős támaszává lettek. Irántuk való rokonszenve mintegy ellensúlyul szolgált azon lenézés ellen, melylyel az ősei nemességével büszkélkedő tősgyökeres arab mágnás déli szomszédai irányában viseltetett. Némelykor nem csekély ostentatióval mutatta ki Muhammed saját magaviselete által azt, hogy az ő birodalmában megszünt a származás jogczimén bitorolt előbbrevalóság, és ilyenkor rendszeren a fekete faj egyik példányán tüntette ki azon oppositíót, melybe az arabok particularismusa ellen lépni szándékozott. „Mindenkör — így szól egy traditio — él a földön hét kegyes ember, kiknek kedvéért Alláh fenn-

والذى نفسى بيده إنه ليرى بياض الأسود في الجنة
من مسيرة الف عام

tartja a világot; ha ők nem léteznének, romba dőlne a föld lakosai bűnei miatt, és elpusztulna minden, mi rajta vagyon. ¹⁾“ Chalál, ibn Hureira nevében azt beszéli az említett traditioval kapcsolatban: Egykor így szólt hozzám Alláh prophétája: „Lásd! ezen ajtón fog belépni hozzám egy férfiú, kiből egyikét látandod azon hét férfiúnak, kiknek a világ fennállását köszöni“, és belépett egy aethióp, kire reámutatván Muhammed így szólt: „Őt véltem“. ²⁾

Ha meggondoljuk, hogy mily nagy szerepet viseltek az aethiópok az iszlám első idejében; hogy országukban vendégszerető fogadtatásra és biztos menhelyre találtak Muhammed üldözött apostolai a dölyfös arabok engesztelhetlen dühe elől; hogy Muhammed legelső társai között, mily dúsan van képviselve a fekete aethiópok hű faja; ha végre még egyéb érintkezési pontot veszünk szemügyre, mely az ifjú iszlámot az aethióp néppel összeköttetésbe hozta: ³⁾ — akkor nem fogjuk feltűnőnek találni, hogy Muhammed min-

¹⁾ Ellenben a talmud Proverb. X. v. 28-hoz azt jegyzi meg: אמר ר' יוחנן אפילו בשביל צדיק אחד העולם מתקיים שנאמר וצדיק יסור עולם Jómá fol. 38, b.

²⁾ Lipesei egyetemi könyvtár, Ref. 357. sz. a.) قال لى رسول الله صلعم يدخل على من هذا الباب احد من السبعة الذين يدفع الله عن اهل الارض بهم فاذا حبشى قد طلع فقال هو هذا

³⁾ Valamint azt is, hogy az aethiópok a keresztyén vallásból tartoztak. Az arab nemzetiségi elbizakodottság az iszlám első idejében sokkal kisebb mértékben hozatott érvényre keresztyének irányában mint később, midőn már inkább vallási türelmetlenség mint nemzetiségi exclusivitás forgott fenn. Nagyon érdekes ezen tekintetben azon tapasztalás, hogy a keletrómai birodalom háborúja alkalmával a persák ellen, a muhammedán arabok rokonszenve a római birodalom mellett volt, míg a pogány araboké

وذلك ان المسلمين ١٧٣ p. L. Durrat-al-ğawwās a persák mellett. L. Durrat-al-ğawwās p. ١٧٣ كانوا يحبون ان تظهر الروم على فارس لانهم اهل كتاب وكان المشركون يميلون الى اهل فارس لانهم اهل اوثان v. ö. még al-Beidawī-t II. p. ١٠٢

den alkalmat felhasználta arra, hogy híveinek szívére kösse, miszerint az ő rendszere nem ismer kiváltságos fajokat, nem ismer oly kiváltságokat, melyek csupán földrajzi és genealogicus körülményekben találják alapjukat. — Legtisztább és legnyomatékosabb kifejezését nyerte Muhammed ezen meggyőződése és tana, egy nevezetes beszédében, melyet azon alkalomból mondott el, midőn halála előtt híveitől búcsút venne. E beszédét, mely szintén csak a traditióból és nem a koránból ismeretes, így zárja be: „Ó emberek! Ime Alláh eltávolította tőletek a gáhhillija (tudatlanság, hitetlenség korszaka) híreskedését és a származásra vonatkozó pöffeszkedést. Mindnyájan Ádámtól származtok, Ádám pedig porból vette eredetét. Az arab nem bír semmiféle előbbrevalósággal a nem-arab fölött; csak az Alláhban való hit mértékadó.“¹⁾ Sőt mi több, Muhammed azon meggyőződésben élt, hogy csupán csak azért oszlik szét az egy szülőpártól származó emberiség különféle néptörzsekre: hogy az emberek ezen tüneményből azon tanulságos következtetést vonják le, miszerint semmi körülmény az egész emberiség együtvértartozását nem zárhatja meg. Magában a koránban félreérthetetlen szavakban ad ezen eszmének kifejezést: „Ó emberek — ugymond isten nevében — mi teremtettünk titeket férfitől és nőtől, és csináltunk belőletek népfajokat és törzseket: miszerint egymás irányában elismerjétek, hogy köztetek a legnemesebb az, ki a legistenfélőbb.“²⁾ Nöldeke ezen vershez azon megjegyzést fűzi: „Es ist sicher äusserst schwer zu bestimmen, auf wen gerade ein Vers gehe, der einen der Hauptcharakterzüge aller echten Araber betrifft, den Stolz oder die Eitelkeit auf ihren Stamm“³⁾; de ha összefüggésbe hozzuk ezen verset Muhammednek egyéb a koránban és azon kívül a traditióban fennmaradt mondataival, nevezetesen bucsúbeszédének imént idéztem zárszavával: akkor nem fogjuk szükségesnek találni, hogy a kérdéses korán-

¹⁾ A szöveget lásd a függelékben. II.

²⁾ Sura XLIX v. 13.

³⁾ Nöldeke Tivadar, Geschichte des Qoráns. (Göttingen 1860) p. 165.

vers valami specialis alkalomra vonatkozzék, mint Nöldeke akarja egy pár arab commentátor nyomán.¹⁾ Általános polemianak fogjuk tartani az arab törzsek particularismusa ellen. Egészen a mi felfogásunkkal megegyezőleg értelmezi a kérdéses verset maga egy arab exegeta, al-Beidhawi.²⁾ A szóban forgó eszmé azonfelül nincsen elszigetelve a korán ezen egy helyén; a józan exegeta viszhangját még a korán egyéb helyein is fel fogja találni.³⁾ Muhammed a prophetismus egyik feladatakép fogta fel ezen eszme valószínűsítését, azt tudniillik, hogy ott, hol fellép, a rideg politikai particularismus jegét megtörje és egy általánosabb, egyetemesebb világnézetet állítson a kizárólagos szűkkebltség helyébe. „Az emberek — ugymond — egy nép valának (de később szétváltak), és küldötte Alláh a próphétákat mint intőket és hirdetőket és kinyilatkoztatta általuk a könyvet, hogy ítéljen az emberek között azon dolgokat illetőleg, melyekért szétváltak egymástól; nem ágastak szét az emberek közül azok, kikhez a könyv küldetett, miután a világos jelek érkeztek hozzájuk, más okból mint csupán gyűlölségből.“⁴⁾

Ezen koránhelyeket csak azon összefüggés méltányolása után értjük át egészen, mely köztük és a muhammedán traditió már idézett és még azokon kívül felhozható helyei között létezik. A traditió mondatai még jellemzőbbek mint azok, melyeket magából a koránból hoztunk fel.

¹⁾ N. azt állítja, hogy az említett vers mindjárt Mekka meghódítása után mondatott el és a Kuroiíták elbizakodottsága ellen irányul.

²⁾ Beidhawi Commentarius in Coranum ed Fleischer II p. 179

³⁾ Sura V v. 53; X v. 20; XI v. 120; XVI v. 95; XXXIII v. 54.

⁴⁾ Sura II. v. 209. Kiemelem, hogy értelmezésem ellentmond a

szokásos exegesisnek. Én úgy fordítottam, mintha **إِلَّا** közvetlenül **بَغِيًّا**-ra vonatkoznék (így: **وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ الَّذِينَ اوتوه مِنْ بَعْدِ** **إِلَّا بَغِيًّا بَيْنَهُمْ**); másként minden magyarázat elferdíti a vers józan értelmét. Nem tartom lehetetlennek, hogy a szer-

kesztés alkalmával az **إِلَّا** szócska más helyre jutott, mint a mely azt joggal megilleti. Hisz maguk az arab koránmagyarázók is elősorolják a koránhelyek egész rakását, melyek csak szóáttétel után magyarázhatók helyesen!

Ugy gondolom, nem lesz fölösleges, ha a hagyományból még egy-két jelentékeny mondattal egészítem ki az eddigieket. „Ne szidjátok — ugymond Muhammed — a perzsát, mert a ki szidja őt, azon boszút vesz Alláh a földi és túlvilági életben.“¹⁾

Az arab nézet szerint az emberiség felosztatik: arabokra, nem-arabokra, és pártfogoltakra (azaz olyan idegen származásúakra, kiket valamely arab törzs maga közé felvett).²⁾ Épen úgy mint Muhammed az arab és ágám közti különbséget megsemmisítette, épen úgy mondotta ki a harmadik rend, a موالى, egyenjogusítását a patricius arabbal: „A pártfogolási viszony épen olyan mint a vérrokonságból származó“³⁾, „A nép pártfogoltja közüle való“⁴⁾, és ezen elvek szerint nemesak egyenlő jogokkal, hanem egyenlő köteleességekkel is bír a szabad arab emberrel.⁵⁾ Ugyanazon nézetnek adott Muhammed kifejezést, midőn az Egyiptom meghódítására készülő híveinek szívére kötötte, hogy az Egyiptom lakosait ne nézzék le, mert ők is dicsekedhetnek nemes származásukkal.⁶⁾

¹⁾ Der vertraute Gefährte des Einsamen von at-Ta'álíbí, ed. Flügel (Wien 1822) Nr. 313 لَا تَسْبُوا فَارِسًا فَمَا سَبَّ أَحَدٌ إِلَّا أَنْتَقَمَ اللَّهُ مِنْهُ عَاجِلًا وَأَجَلًا

²⁾ ibid. p. 266 Nr. 310 النَّاسُ ثَلَاثَةٌ أَصْنَاقُ عَرَبٌ وَعَجْمٌ وَمَوَالِىُ
Az arabok szerint: a maulát nem szabad nemesnek nevezni, hanem csak szövegnek: وَلَا يَقُولُونَ لِلْمَوَالِىِ كَرِيمٌ وَلَا حَسِيبٌ وَأَتْمَا يَقُولُونَ لَهُ فَارِءٌ

³⁾ الْوَالِدُ لِحَمَةِ كَلْحَمَةِ النَّسَبِ

⁴⁾ مَوَالِىُ الْقَوْمِ مِنْهُمْ

⁵⁾ at-Ta'álíbí ibid.

⁶⁾ Jákkút geographiai szótára s. v. أُمُّ الْعَرَبِ 1 p. 304, 4
إِذَا افْتَتَحْتُمْ مِصْرَ فَاللَّهُ فِي أَهْلِ الدِّمَةِ أَهْلُ الْمَدْرَةِ
السُّودَاءُ وَلِتُحْمَ الْجَعَادِ فَإِنَّ لَهُمْ نَسَبًا وَصِهْرًا

Ezen szempontból kiindulva, könnyű magyarázatát fogjuk fellelni Muhammed egy igen nevezetes nézetének, mely által az összes arab szellemmel homlokegyenest ellenkező helyzetbe jutott. Már kiemeltük, hogy a régi, azaz az iszlámelőtti arabok egyik legkedveltebb tudománya volt a genealogia. Őseiről, a mennyire csak lehet, számot adni, ez volt a régi keleti, de nevezetesen a sémi embernek egy kiváló törekvése. És ez igen természetes. Hisz ősei számától és nemességétől függ saját egyéni értéke és becsé. Innét magyarázható, hogy az Ó-Testamentomban is oly nagy fontosságú szerepet visznek a genealogiai kimutatások, és hogy a fogságból visszatérő zsidók is első gondjukként tekintették, Babilonból magukkal hozni a hazába genealogiai feljegyzéseiket és származási kimutatásaikat.¹⁾ A régi aegyptusok is hasonló gonddal jegyezték fel genealogiai kimutatásaikat, a miről az Egyiptom keleti sivatagjában talált hieroglyphemlék tesz tanúságot, hol Ranumhet építész huszonnégy generációig számlálja elő őseit, míg ősi anyjáig, Nofratmu asszonyig ér.²⁾

Az arabok közt a genealogia már az iszlám előtt divott mint tudomány és az iszlám után nagy irodalmi fontosságot vívott ki maga számára. Legnevezetesebb képviselői: Ibn-al-Kelbī, Sa'īd b. al Mušajjab, Dağfal-annassába, Abū 'Ubeida, kik a régi tradíció útján megőrzött adatokat gyűjték egybe. A genealogicus könyvek czimeiből is kitűnik, hogy nemesak pusztá adatokkal foglalkoztak, hanem hogy az egyes törzsek kiválóságának és előbbrevalóságának kiemelése legelső feladataik közé tartozott; mert már a czimekben is: كِتَابُ فَضَائِلِ أَهْلِ النَّسَبِ törzs kiválóságainak könyve³⁾ olvasható³⁾ vagy كِتَابُ مَفَاخِرِ الْعَرَبِ

¹⁾ Nehemja VII. 5 סֵפֶר הַיְהוּדִים V. 3. Josephus Flavius, Contra Apionem I. 7.

²⁾ Lepsius, The Chronology of the Egyptians; (angol kivonat) a Letters from Egypt, Ethiopia etc. függeléke. ford. Leonore and Joanna Horner (London 1853) p. 458.

³⁾ Abu-l-Bachtarī, Hārūn ar-Ra'īd kortára, az összes فَضَائِلِ كِتَابِ الْفَضَائِلِ الْكَبِيرِ czimű művében. Fihrist al-Ulūm ed. Flügel (Lipese 1872) I p. 100, 22.

azaz: „N. törzs dicsekvése“ sat.¹⁾ A genealogiai tudományhoz tartozott továbbá a فضائل-nak (kiválóság) megfelelőleg a مثالب, azaz a törzsek gáncsolása, mely irodalomágnak legfőbb képviselője 'Allân as-Su'ûbî, ki Hârûn-ar-Rasîd idejében élt, és az összes مثالب azaz a törzsek egymásközi gáncsolódásait egy nagy könyvben كتاب الميدان في المثالب²⁾ gyűjté össze, melyben nem tisztán objectív gyűjtő volt, hanem subjectív érzelmeinek is adott kifejezést. — Nagyon nevezetes, hogy sokszor ezen genealogok, kik más emberek nemzetiségi törzsfáját bolygatták, maguk épen legkevésbé dicsekedhettek a származás nemesiségével; tán ép ezért akartak más emberek nemességén is mindenféle hiányt felfedezni. „Abû 'Ubeidâhoz, a híres genealoghoz“ — így tudósít Ibn Nedîm³⁾ — „egykor így szólt egyik társa: Te az embereket sorra előszámolod és nemességüket bolygatod; hát az isten szerelméért, ugyan mondd meg nekem, ki volt a te apád és honnét származott ő? Erre a genealog: „Engem apám arról tudósított, hogy öreg apám még zsidó volt Bâgerwânban.“ Ezen nyílt vallomása által a nemzetiségi tiszta származás szigorú ellenőrzője csak nevetségessé akarta tenni azon előítéletet, melynek kiaknázására épült az ő saját hirneve.

Muhammed kosmopolitikus eszméivel nem fért össze egy oly tudomány művelése, mely, ha a gyakorlati életben annak eredményei és elvei irányadók maradnak, utjában áll az ő eszméi győzelmének az arabok között. „A ki a

¹⁾ Fihrist I. c. p. 106, 14. — 12v. 15 كتاب مفخرة العرب
ومنافرة القبائل في التسب

²⁾ Ibid. p. 106 v. 5. ibid. p. 137, 8, hol Abû Husein Muhammed ad-Dimartî munkája: كتاب مثالب ثقيف وسائر العرب említetik.

³⁾ Fihrist I. c. p. 83 11 قال رَجُلٌ لابي عبيدة يابى
عبيدة قد ذكرت الناس وطعنت في انسابهم فبالله ألا
عرفتني من كان ابوك وما اصله فقال حدثني ابي ان
اباه كان يهودياً يباحروا

gáhilija korszakából való őseit dicsekvőleg számítja fel“ ugymond egy tradíómondában „annak hányjátok számére (szó szerint: azt marjátok meg) apja gyalázatát.“¹⁾ Egy másik helyen így szól: „A genealogia oly tudomány, melynek ismerete mit sem használ, és nem tudása mitsem árt“, tehát egy szóval haszontalan valami. Többszörösen hazug embereknek nevezi a genealogokat, és nem tűri különösen, hogy a népek különböző származásáról szóljanak hívei. Ibn Chaldûn²⁾, azon kevés muhammedán történetírók egyike, kikre a kritikus melléknevet lehet alkalmazni, nagyszerű munkája II. kötetének elején igen töri fejét azon, hogy a Muhammednek tulajdonított mondatokat egyeztesse ki a későbbi praxissal, mely a genealogia tudományának igen előkelő helyet juttat a tudományok sorában.

De azok szerint, a miket kimutattam, nem mondható feltűnőnek Muhammed viszonya a genealogia tudományához. Igen természetesnek találom, hogy azon ember, ki nem ismer el tekintetbe veendőnek másféle származási viszonyt, mint azt, mely mindnyájunkat a bibliai paradicsom lakóira vezet vissza, mondom hogy ezen ember veszélyesnek és saját irányával összeférhetlenné mondja azon tudományt, mely a törzsek és nemzetiségeknek egymás irányában érvényesített büszkélkedését istápolja. Hogy a későbbi iszlámot a genealogia tekintetében más elv gyakorlatában tapasztaljuk, az nem zavarja a kérdéses tradíó mondatok authenticus voltát.

¹⁾ Cod. Lugd. Batav. Warner Nr. 597 fol. 134. من اعترى

باعترآء الجاهلية فاعصرو بهن ابيه

²⁾ A szöveget lásd a Függelékben: II. — Megjegyzendő, hogy a későbbi praxis a genealogiát tiszteletbeli helyére visszahelyezte, és eljárását Muhammednek egy mondatával igazolta, melynek azonban szintén meg van a tendenciája. A chalifátusban léteztek a mi statisztikai államhivatalainknak megfelelő genealogicus hivatalok, melyek berendezéséről lásd al-Mâwerdî, Constitutiones politicae. ed. Enger (Bonn 1843) p. 196—197

II.

Muhammed utódai azonban nem fogták fel tökéletesen a próphéta eszméit; hanem, mint az iszlám története ezer bizonyítókkal mutatja, csak egyoldalulag érvényesítették azokat. Ők az iszlám uralma alá került népeket azáltal akarták egygyé tenni, hogy elnyomták minden az arabon kívüli nemzetiségeket. E szerint Muhammed eszményei csak annyiban valósultak, hogy a nemzetiségi különbség megszűnt a politikai életben szerepet játszani az iszlám hívei között; de másfelől a nemzetiségi eszme maga nem tűnt el. Muhammedán és arab körülbelül egybevágó fogalmakká váltak¹⁾, elősegítve azon népek öntudatlansága által, melyek között az iszlám terjeszkedett.

Ezen népek nem bírták becsülni azon kincsét, melyet nemzeti lételükben bírtak, és miután már lemondottak róla, későn ébredt bennük tudata annak, hogy mit áldoztak fel — miért?

De nem szabad másrésztől tagadnunk, hogy Muhammed utódai épen úgy mint kortársai között találkoznak a nemzetiségi tolerancia és elismerés legszebb jeleivel. — Az ágám (nem-arab) megszűnt gúnynev lenni²⁾; sőt annak tapasztalata, hogy a nem-arab elemek képviselik a muhammedán társadalomban a tudományt és finom műveltséget, ők lévén az irodalom főművelői és különösen magának az arab philológiának legnagyobb előmozdítói³⁾ és a theologiai tudományok legjelesebb képviselői azon szellemi mozgékonyaságnál és ruganyosságnál fogva, mely őket oly előnyösen különbözteti meg a tulajdonképeni arab embertől, az elismerés leplezetlen kifejezésére ösztönözték az arabok legelőkelőbbjeit.

¹⁾ Lásd: Beiträge zur Geschichte der Sprachgelehrsamkeit bei den Arabern I. kötet 3. lap (jegyzet).

²⁾ Ellenben v. ö. Ibn Arabšah Fākihāt al chulafā ed. Freytag (Bonn 1832) p. ۲۲۹, ۹ *اعجميًا عجزًا لا يحسب ولا ينسب* azaz: a nem-arab nem dicsekedhetik sem személyes érdemeikkel sem pedig nemes származással.

³⁾ L. épen említett munkámat I. c.

Muhammed közvetlen utóda Abū Bekr úgy látszik legjobban fogta föl köztük a tanító eszméit. „Egykor — így szól a traditio — Muhammed azt álmodta, hogy ő utána egy fekete színű juhokból álló nyáj indul, melyet megint fehér juhok követik oly nagy számmal, hogy a fekete juhok egészen elenyésznek a fehérék sokasága mellett. „Mit jelent ez álom?“ kérdé Abu Bekr-től. „A feketék — ugymond ez — az arabok; a fehérék a nem-arabok, kik amazok után fognak az iszlámra áttérni, oly számmal, hogy az arab nemzetiség egészen elvész mellettük.“¹⁾ ‘Omar, a muhamedanismus ezen erőteljes kifejezése, ám-bár műveletlen formában, de mégis közel járt Muhammed elveihez.²⁾ Suleimán b. ‘Abd-al-Melik, egy példás jószívűségű fejedelem, kit az utókor „a jószág kulcsának“ (مِفْتَاحُ الْإِسْلَامِ) nevezett el (megh. 99 h.), a persák érdemei méltánylásának igen praccis és félreérthetetlen kifejezését adta, midőn így szólt: „Csodálnunk kell ezen persákat;

ورأى النبي صلعم في منامه
كَأَنَّهُ رَدِفَهُ عَنَّمْ سُودٌ قَرَدِفَتْهَا عَنَّمْ بَيْضٌ مَائِرَى السُّودِ
فِيهَا لِكَثْرَتِهَا فَاحْبَرَ النَّبِيُّ عَمَ بِذَلِكَ اِبَا بَكْرٍ فَقَالَ السُّودُ
الْعَرَبُ يَسْلُمُونَ وَالْبَيْضُ الْجَمُّ يَسْلُمُونَ بَعْدَهُمْ حَتَّى مَا
يُرَى فِيهَا الْعَرَبُ لِكَثْرَتِهِمْ. Az utolsó szót, mely Flügel ki-

adásában így hangzik لَشَرِّ تِهِمْ és így van fordítva „wegen ihrer Schlechtigkeits“ jónak láttam لِكَثْرَتِهِمْ-mé emendálni (= sokaságuk miatt); mert Flügel felfogása épen ellenkezőjét fejezi ki annak, mit az egész összefüggés szerint várhatunk.

²⁾ Helyén van itt kiemelni, mily helyesen fogta fel Voltaire Omar jellemét épen a mi tárgyunk tekintetében, a midőn e szókat mondta el vele:

Die Sterblichen sind gleich, nicht die Geburt,
Die Tugend nur macht allen Unterschied.
Doch Geister giebt's begünstigt vom Himmel
Die durch sich selbst sind, alles sind und nichts
Den Ahnen schuldig.

(Göthe: Mahomet I. felvon. 3. jelen.)

midőn ők bírták a hatalmat, nem szorultak mi reánk, arabokra; most midőn mi uralkodunk ő fölöttük, mi nem lehetünk el nélkülök; minden dologban, még saját anyanyelvünk elsajátításában is reájuk szorulunk¹⁾, mit az arab irodalomtörténet bőven erősít.

De mint mondtam, minél inkább terjeszkedett a muhammedán hatalom Ázsiában és Afrikában és minél tágabbá vált Muhammed vallásának birodalma: annál inkább fejlődött az oly rendszerre, melyben az arab nemzetiség, ámbár nem voltak benne feltalálhatók azon értelmi tényezők, melyek a persa elem fölé emelheték volna, elnyomta politikai önállóságával együtt nemzetiségét is azon népeknek, melyek önként vagy a kard erejének engedve, akár valósággal, akár csak külsőleg alávetették magukat a muhammedán kettős credonak. Az iszlám ámbár eredetileg nem akar propaganda lenni az arab nemzetiség mellett, mégis ilyenre nőtte ki magát a művelt persa elem rovására.

Van-e fényesebb bizonyíték arra nézve, hogy az iszlám későbbi fejlődésében tökéletesen odahagyta az alapító irányát, mint az, hogy egy különben társainál sokkal szabadelvűebb imám²⁾ Abū Hanifa, kinek iskolája és egyházjogi rendszere az oszmán birodalomban is uralkodóvá vált, a gízjára nézve (türelemadó) azt határozza, hogy azt arab embertől még akkor sem szabad követelni, ha nem is lépett volna az iszlámra³⁾, ámbár Muhammed nyíltan kijelenti, hogy az iszlámon belül az arab nemzetiségnek mint ilyennek semmi joga különös kiváltságokra és kivételes kedvezményekre? Vagy idézhetnék e világosabb tanujelet az iszlám arabjainak nemzetiségi türelmetlenségére nézve, mint Ziyád nyilatkozatát, melyet al-Ahnaf irányá-

¹⁾ at-Ta'alibí ibid.

²⁾ Lásd Palgrave, Essays on Eastern Questions (London 1872): Islamisme in Levant I.

³⁾ al-Māwerdī Constitutiones politicae ed. Eger p. ۲۴۸ واخذها ابو حنيفة من عبدة الاوثان اذا كانوا عجميا ولم ياخذها منهم اذا كانوا عربيا

ban tett, miszerint neki az volna kedvezé eszménye, hogy a vörösök (persák) felét megölje, másik felét pedig csak azért kímélje meg, hogy a vásártól ne maradjon el azon haszon, melyet a vállalkozó persa a kereskedő szellemű arabnak hajthat?¹⁾

De a persa és egyéb nem-arab elem sem türte ellentét nélkül az arabok részéről tapasztalt elnyomást. Ellentétállásukat vallási schismák álcájába burkolták, és az iráni elem visszahatását egy tősgyökeres arab ember személyéhez fűzték: 'Alí-éhoz. Rég ismert dolog, hogy azon sokszorosan feltűnt és mindég ismétlődő vallásos mozgalmak, melyek eleinte csak az egyszerű sí'izmus-ból kiindulva, később az incarnatio eszméje körül csoportosulnak, nem jeleznek egyebet mint az árya elem visszahatását az iszlám arabismusa ellen. Az indogermán ember vallásos érzelmeinek a pusztá prophetismus nem nyújt kielégítést; az indogermán genius pantheisticus iránya, mint azt az e körbe tartozó vallások története eléggé bizonyítja és mint azt újabb időben Burnouf Emil újból kiemelte²⁾, az incarnatio feltevése felé hajlik. És midőn az irániak között időről időre újból és újból az imámféle tanok és az incarnatio eszméjéből kiinduló felekezetek minden üldözés és elnyomás dacára léptek elő: ez nem volt egyéb, mint az iranismus visszahatása az arabismus által gyakorolt nemzeti túlsúly ellenében. Bábek hívei, a Karmáthok, Iszmailiták, Mezdakiták, Jeziditák sat. a persa nép közt mindig lappangó iráni

¹⁾ At-Ta'alibí I. c. Nr. 315. ارى هذه الحمراء قد كثرت وكنتى انظروا الى وثبة منهم على العرب وعلى السلطان وقد رأيت أن اقتتل شطرا وأدع شطرا لاقامة السوق وعمارة الطريق. A persák néha fehéreknek neveztetnek arab írónál, máskor vörösöknek حمراء, mely kifejezés sokszor a fehér-rel felváltva fordul elő, a mint ezt különösen Hariri Durrat al-gávvas; od. Thorbecke p. 1۲۸ emeli ki.

²⁾ La science des religions. Paris. 1872.

visszahatás egyes jelentékenyebb kitöréseit jelezték, és inkább nemzeti jelentőséggel bírnak, mint vallásával; utóbbit Chwolsohn állítja, ki ezen vallásrendszereket mint a régi pogányság maradványait fogja fel.¹⁾

Egyébüti a nemzeti visszahatás a chârigiták felekezetében lelta támaszát, mely ámbár oppositioja nem tisztán nemzeti jellegű, mint az arab chalifatus elleni oppositio szivesen felkaroltatott azon körök által, hol a nemzetiségi öntudat kifejezésére egy ellenzéki testülethez való szegődés mulhatlan szükségletként mutatkozott. Kremer Alfred szellemdús munkájában²⁾ azon eszmét állítja föl, hogy a régi babyloni birodalom lakói azért voltak utalva az imámféle tanokra, mert ősidőktől fogva földmivelő nép lévén, mindig despoticus államformáknak voltak alávetve, mely kormányformát most az iszlámon belül a nem kevésbé szolgálékekhez forduló felekezetek³⁾ érvényesítették; míg másrésről a charigita tanok az éjszakafrikai berber törzsek nomád életmódja által nevelt életnézeteknek kedvezett.

Ezen igen szépen kigondolt megkülönböztetést azonban a történelem nem igazolja. Maga Kremer adja elő könyve egy későbbi fejezetében a síismus és imamismus terjedését az éjszakafrikai törzsek között. Másrésről, ha Kremer a régi Babylon lakosainak „aramaeus származásában“ leli a síismus keletkezésének magyarázatát, ezzel már annyiban sem érthetünk egyet, mert nézetünk szerint, melyet röviden kifejtettünk a fentebbiekben, az imámita tanokat az indogerman genius visszahatására kell visszavezetni.

Az iráni elem az arabismus ellen még egy másik, nem kevésbé jelentékeny módon gyakorolt hatalmas reactiót.

¹⁾ Die Ssabier und der Ssabismus. (St. Petersburg 1856.) I. p. 284—296.

²⁾ Geschichte der herrschenden Ideen des Islams (Leipzig 1868) p. 362.

³⁾ „Einer also verkommenen Bevölkerung mussten die shiytischen Lehren mit ihrem starren Legitimitätsprincipe, mit ihrer Vergötterung der Nachkommen Alys als etwas ganz naturgemässes erscheinen“ ibid.

A schismaticus visszahatás által a nemzeti czélzat nem jutott közvetlen kifejezésre; de jutott ilyenre egy rendszer megalapítása által, melynek alapeszméje épen az volt: hogy az arabs nemzeti követelések tökéletesen jogtalanok; azon állításuk, hogy nekik jutott minden egyéb nemzetiség előtt egy kiváló világtörténeti hivatás és küldetés, tökéletesen alaptalan. Azon iskola, melyben ezen nézetek tápláltattak, Sú'úbijjának, azaz körülbelül: nemzetiségi pártnak vagy Ahl-at-tasvija, azaz: az egyenjoguság vallói, neveztetett. Mikor lépett fel ezen iskola legelőször; ki volt alapítója? azt egész pontossággal meghatározni nem lehet. De annyit tudhatunk, hogy ezen pártnak szilárd megalakulása és fénykora az iszlám harmadik századába (a kereszttyén számitás szerint a kilencedik századba) esik. Nyomait visszavezethetjük ugyan az iszlám két első századain keresztül egészen annak keletkezéseig; mert már Muhammed korában emlittetik An-Naqr b. al Hârit, ki valószínűleg persa befolyás által ösztönöztetve Muhammednek a sémi mythológiából kölcsönzött elbeszélései ellenében a persák hősmundáit, Rustem és Isfendiár történeteit hozta fel, mely merészsége életébe is került a szegény persakedvelőknek.¹⁾ A koráncommentátorok szerint ő reá vonatkoznak Muhammed e szavai: „Vannak emberek, kik hiú történeteket vásárolnak, hogy másokat Alláh utjáról tévutra vezessenek.“²⁾ — Ide tartoznak még a régibb időkből az „ágam kitünőségeiről“ (فضائل العجم vagy مفاخر) című munkák szerzői, kik közül egy névtelen مفاخر العجم szerzőjén kívül³⁾ még a fentt már felhozott genealogot Abû Übeidâ t akarom említeni.⁴⁾ Júnus b. Habib'ról is, a nevezetes

¹⁾ al-Beidâwî II p. III 44. Nevezetessé vált a persa mythologia ezen martyrja nővérenek gyászoklóménye a martyr halála fölött I. Ibn Challikán V p. 109 Nr. 501; Hamász p. 449. Mâwerdî I. c. p. 227.

²⁾ Sura XXXI v. 5.

³⁾ Flügel. Grammatiche Schulen der Araber p. 34. Fihrist I. p. 42.

⁴⁾ Fihrist I p. 42.

grammatikusról, ki a hígra 185. évében halt meg, azt beszélék, hogy persa származását mindig dicsékvőleg említette volna fel.¹⁾ A šu'ubijja körön kívül felbozható még Sa'íd b. Ĥumoid, b. Bachtikán, ki azzal dicsékedett, hogy régi persa törzsből származik, és kinek művei közt említették egy ily czimű is: „A persák kitünősége az arabok fölött és dicsékedésük“.²⁾ Maga az említett Šu'ubijja-iskola azonban különösen a tudománykedvelő Barmekidák körében élő tudósok között alapult meg; tehát a harmadik században.

Eddig nem igen bírhattunk tájékozottsággal ezen művelődéstörténeti szempontból fontos iskola körül. Csak Hammer-Purgstall irt 1848-ban róluk egy nem igen alapos czikket³⁾, melyben azonban az iskola történetéről s képviselőiről semmit sem mond. Miután Ibn an-Nadím Fihrist-al-'Ulüm czimű nagyfontosságú munkája a boldogult Flügel kiadása által hozzáférhetővé vált, ezen kérdés körül is lehet némi felvilágosítást szerezni; magam is ezen munka tanulmányozásának köszönöm abbéli tudomásomat, hogy kik voltak az iskola főképviselei? A munkában tudniillik felemlítettnek 'Allán as-Su'ûbî, ki mint híres genealog és مثالب-ismerő élt a Barmekidák körében⁴⁾; Sahl b. Hârûn Ma'mûn chalifa könyvtárnoka, egy persa származású tudós és költő, az arab faj nagy ellensége, ki ezen gyűlöletéből eredt több könyvet irt⁵⁾; Muhammed b. al-Leit al-Chatîb, ki iranophiliája által pártfogóinak

¹⁾ Flügel l. c. p. ۳۹.

²⁾ Fihrist I p. ۱۲۳ kétszer, Ibn Chalikán IV p. ۳۳. A munka kétféle czim alatt idéztetik a felhozott két kutfőben, először: كتاب فضل العرب على اقتصاف العرب من العجم والحجم واختارها.

³⁾ Ueber die Menschenklasse, welche von den Arabern „Schoubijje“ genannt wird. (Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften, Phil. hist. Classe I. kötet [1848] p. 330 kk.,

⁴⁾ Fihrist I p. ۱۰۵.

⁵⁾ ibid. I p. ۱۲۰.

haragját vonta magára¹⁾; törzsfáját Darius királyra vezette vissza. Mindezekről azt mondja szerzőnk, hogy Su'ûbiták voltak. Ezen adatokból következtettem azon korra, melyet mint a Šu'ubijja virágzási korszakát említettem. Meghatározásom mellett szól az is, hogy — mint később látni fogjuk — a 276-ban meghalt Ibn Kuteiba irodalmi polemikába bocsátkozott a nevezett iskolával, és hogy ennek képviselői az említett tudós érveit megczáfolták. Szükséges tehát, hogy a Su'ubijja-iskola egykoru volt légyen Ibn Kuteibával. Megemlítendő még az is, hogy mint a kutfőkől kitűnik²⁾ a šu'ubijja-iskola csakis ezen egy században virágzott, később pedig mint rendszeres iskola nem fordul elő a muhammedán irodalomban.

Nézzük már most, miben állott röviden a Su'ubijja vagy Tasvija-iskola tulajdonképeni tana. — Három részre oszthatók azon nézetek, melyekkel az arab nemzetiség fanatikus tömjénezői ellen kikelttek.

A) Mindenekelőtt azt törekedtek bebizonyítani, hogy az iszlám valódi szelleménél fogva a muhammedán hívek körén belül nem lehet szó a származásra hivatkozó nemességről. Ennek bebizonyítására felhozzák Muhammed tanai-ból a legesattanósabb mondatokat³⁾, melyeket azonban azok szerint, mit ezen értekezés I. fejezetében mutattam ki, még sokszorosan ki lehet egészíteni. Vannak ugyan a Muhammednek tulajdonított mondatok közt olyanok is, melyek az arab nemzetiség fanatikusai szempontjából a származásra hivatkozó nemesség követeléseit helyeselni látszanak. Így pl. ha Muhammed azt mondja: „Ha a népnek nemese jó hozzátok, tiszteljétek őt rangja szerint“, „Legyetek elnézéssel a tekintélyvel bíró férfiak hibái irányában“;

¹⁾ Fihrist l. c. **ويتصل في نسبه الى دارا بن دارا الملك**. Ide tartozik még Báĥ Abû 'Abd allâh, egy bagdadi államtitkár, ki ily czimű művet irt: **كتاب الترشیح والترشیح في بعض التّسوية** ibid. p. ۱۲۹.

²⁾ L. a IV. Függelék.

³⁾ L. Függelék I, a.

vagy ha Muhammed Kais b. 'Ášimot az „arabok urának“ nevezi¹⁾. De, szólnak a šu'ūbiták, ily mondatoknak és nyilatkozatoknak egészen más az értelme: „Mi nem tagadjuk azt, hogy az emberek közt különbség létezik, és hogy egymást kitűnőségre felülmulják; nem tagadjuk, hogy létezik ur és szolga, nemes és nem nemes²⁾; hanem a mi véleményünk az, hogy az embereknek nemesség szerinti különfélesége nem támaszkodhatik az illetők őseire és származására, hanem egyedül tetteiktől és tulajdonságaiktól, valamint lelkük nemességétől és törekvéseik céljától függ.“ Ily értelemben kell felfogni Muhammednek a nemességre vonatkozó nyilatkozatait.³⁾ Ily értelemben nyilatkoztak maguk az arabok között is azok, kik ámbár nemes ősökre dicsekvőleg mutathattak volna, mégsem keresték nemességüket ezen körülményben, hanem nyíltan kimondják: hogy saját tetteikben pillantják azon jogezimeket, melyeknél fogva embertársaik tiszteletét kívánják.⁴⁾ Többek közt egy költő így szól: „Ámbár a mi elődeink nemesek voltak, mégsem támaszkodunk a származásra; hanem építünk miként építettek elődeink⁵⁾, és cselekedjük azt, a mit ők cselekedtek.“

Hasonló értelemben nyilatkoztak az iszlám első hívei és költői: „Išám lelke tette 'Išámot urrá — szól egy költő — az tanítja őt arra, hogyan kell a harcban támadást intézni és előlépni, általa vált tekintélyes királylyá.“ „Az én vagyonom“ szól egy másik „az én eszem, és törekvésemben áll nemességem, nem vagyok én sem maulá, sem

¹⁾ Függelék I, b.

²⁾ Hammer e hely fordításában félreérti az arab szöveget és jelentésének épen ellenkezőjét tulajdonítja neki: „Wir läugnen die Verschiedenheit der Menschen und den Vorzug der Einen vor den Anderen; es gibt keinen Herrn und keinen der von Natur aus einem Herrn unterworfen, keinen Edeln und keinen Geadelten (! sic, مشروف)“. Sitzungsberichte I. c. p. 337.

³⁾ Függelék I, a.

⁴⁾ L. az idézett költeményeket a függelékben I. c. és fordításukat, Hammer-nél I. c. p. 337.

⁵⁾ Hammer I. c. p. 338 e helyet így fordítja: „Wir wissen wie sie schirmten vor Gefahren“, a miről az egész költeményben szó sincsen.

„arab; ha más ember másra hivatkozik, úgy én lelkem „műveltségére hivatkozom“. „Az ember nemessége“ szövege Mohammed, „vagyonában, vallásában és lelkének szépségében áll“. „Ha vagyonod van“ szövege 'Omar b. 'Abd-al 'Azīz, „akkor vannak őseid; ha vallásod van, van nemességed.“¹⁾ Nem kell csodálkozni azon, hogy ez utóbbi mondatokban a pénzaristokratia elve épen akkor mondatik ki, midőn a származás szerinti nemesség tagadtatik. A vagyon szerzése az araboknál nem járhatott merészség, harcokban bátorság és hősiesség nélkül; innen van, hogy annak birtoka a birtokos személyes kitűnősége mellett tanuskodik.

B) Másodszor, a šu'ūbija-iskola annak bebizonyításával foglalkozik, hogy ha egyáltalában véve lehetne szó egyes nemzetiségekről, melyek genealogiájuknál fogva nagyobb kitüntetésre méltók, mint az emberiség többi része: úgy bizonyosan épen az arab nem volna az, melyet ezen kivételes állás illetné. — Ha pillantást vetünk azon érvekre, melyeket az arabok követeléseik mellett fel szoktak hozni, úgy igen sok valóban nevezetes pontra fogunk akadni. Ibn-al Kalbí például azon tíz jeles tulajdonság közt, melyekkel csupán csak az arabok dicsekedhetnek, felemlíti azt is, hogy csak az arabok választják el félselkedés alkalmával hajukat, csak ők piszkálják fogaikat, csak ők kurtítják bajuszukat, ha nagyra talál nőni, csak ők vágják meg körmüket és még több ily dolgot.²⁾ Mások ily alkalmával reflectálnak az arabok állítólagos szellemi tulajdonságaira is. Ibn-al Muḩaffa' — így beszél Abū-l 'Ajná al Hāšimī — egykor több társával találkozott és következő kérdést veté fel: „Melyik a legeszesebb a föld valamennyi népe között?“ Ezen kérdésre — folytatja tudósítónk — bámulva nézett egyikünk a másikra. Azt gondolván, hogy a kérdező saját persa származására gondol, a persát mondtuk a világ legeszesebb népének. „Nem úgy“, viszonzá Ibn-al Muḩaffa'; „a persák ugyan sokáig uralkodtak a világ egy nagy része fölött, és sok népet hódítottak hatal-

¹⁾ Függelék I, c.

²⁾ al-ḩad-al Farīd bécsi kézirat I 172 recto.

muk alá, de semmit nem találtak fel eszükkel, és a szellemi téren soha kezdeményezők nem voltak.“ „Hát akkor a görögök“ szólánk mi. „Azok sem“ felelte kérdezőnk, „mert ők csak művészetekben tüntek ki.“ Most a chinaikat hoztuk fel; de kérdezőnk nekik csak felületes szellemdűsságot akart tulajdonítani. Midőn az indusokat hoztuk fel, egyoldalú bölcsészeknek nevezte őket; az aethiópokat sem ismerte el, midőn ezen népet véltük a világ legeszebbikeként felhozhatni, sőt Alláh teremtményei között a legeslegrosszabbaknak mondta őket; a törököket pedig ragadozó kutyaéknak nevezte. „Hásim törzse“ ugymond, „a legnemesebb, ha egyes kiváló embereit vesszük tekintetbe; mi pedig (az arabok összesége) a kitűnők nagy számára nézve vagyunk a legkiválóbbak.“¹⁾

A sú'úbijja-iskola ezen pontra nézve másképp vélekedik. „A nem-arabok közül — ugymond szószólójuk²⁾ — a föld bármely részén voltak királyok, kik annak számos országát hatalmuk által egybegyűjték; voltak városaik, melyeket uralmuk által egybekapcsoltak³⁾; törvényeik, melyek szerint ítéltek; bölcsészeti rendszereik, melyeket ők gondoltak ki; találmányaik, melyeket ők hoztak létre, mind segédeszközökből, mind pedig művészetekből állók; így pl. ők találták fel a finom szövetek készítését, és ez a találmányok leghíresebbike; ők találták fel a sakk- és egyéb játékokat; ők nekik köszönjük a görög bölcsészeket, kik a mindenség lényege és a törvények fölött elmélkedtek; nekik köszönjük az asztrolábot, mely eszköz által a csillagokat lehet felmérni és a távolságok ismeretéhez lehet jutni, a sphaerák körmozgásairól⁴⁾ számot adni és a napfogyatkozást megismerni. Mindezekből az araboknak semmi sem jutott. Nem volt nekik uralmuk, mely a föld különféle helyégeit egy hatalom alá gyűjtötte, legtávolesőbb részeit

¹⁾ ibid. I fol. 173.

²⁾ Függelék I, a.

³⁾ Hammer I. c. 335, ki ezen egész darabot fölülte hanyagon fordította: „Die Nichtaraber haben auf der Oberfläche der ganzen Erde Städte erbaut, Herrscher und Philosophen hervorgebracht“.

⁴⁾ Hammer I. c. egészen helytelenül: den Umkreis der Himmel.

egybekapcsolta volna, mely megtörte volna az igazságtalanokat és véget vetett volna az esztelenek hatalmának; nem volt nekik semmi felmutatható eredményök valami művészetben, sem maradandó művök a bölcsészetben, ha eltekintünk a költészettől, melyben azonban túltettek rajtok a nem-arabok. Mert a görögök birtak csudálatos költeményekkel, melyek szabályos mérték szerint készítették. Mi tehát az, mivel az arabok a nem-arabok ellenében dicsekednek? Hiszen ők nem egyebek mint ordító farkasok és száguldozó vadak, mert egyikük felfalja a másikat és egyikük ellenségeskedik a másik ellen.“ Természetesen az arab nemzetiség fanatikusai ily szemrehányásokat, különösen az arab költészet ily meggyalázását el nem tűrhették. Az arabophilok egy nagy szószólója, Ibn Fāris, egy nevezetes munkájában¹⁾ egy egész fejezetet szentel azon állítás bebizonyításának, mely ellen sú'úbija szerzőnk oly szenvedélyesen száll sikra.²⁾ „Csak az arab nyelv“ — mert a nyelv sajátosságaira alapítja Ibn Fāris az arabok első szerepét a culturtörténetben — „bir oly eszközökkel, melyek által a „beszéd világossá és minden félreértést kizáróvá válik... „Oly emberek, kiknek állításaiba nem szabad bízni, azt „állítják ugyan, hogy a bölcsészek (görögök) is birtak ily „nyelvtani eszközökkel; ily tudósításokra azonban nem szabad hajtánunk. Azon emberek, kik ilyes dolgokat állítanak, eleinte igazhitűséget színeltek, úgy hogy bizalmunk „folytán tudósaink könyveiből sokfélét kölcsönözhettek, a „mit aztán — miután egyes szavakat elferdítettek — oly „népre vezettek vissza, melynek neve a történelemben „aligha ismeretes, és oly nyelvvél bíró, melynek kifejezései „annyira éktelenek, hogy igazhitű ember szája alig ejtheti „ki azt. Azt is állítják, hogy ezen népnek van költészete;

¹⁾ فقه اللغة. Minthogy ezen munkáról egy épen tollam alatt levő dolgozatban bővebben értekezem, azért itt csak a legszükségesebbekre szorítkozom.

²⁾ باب ما آخِصَّتْ بِهِ الْعَرَبُ مِنَ الْعِلْمِ الْجَلِيلَةِ. A. S. S. S. Muxhír (Bulákí nyomatvány) I p. 100.

„de midőn mi költeményeit elolvastuk, azt találtuk, hogy azokban semmi jelentékeny dolog nincsen, sem pedig külső kellem vagy jóra való mérték. Csak az arabnak van felemlítésre méltó költészete sat.“ Ha tekintetbe vesszük, hogy Ibn Fâris a muhammedán számítás szerint a IV. században élt, akkor ezen egész nyilatkozatát a még friss emlékezetben élő šu'ûbija-iskola elleni polemiának tekinthetjük.

Az arabok főképen törzrendszerükből eredő családi fegyelmükkel büszkélkedtek. Könnyen érthető tehát, hogy a šu'ûbija-iskola arra fordította figyelmét, miszerint ezen állításukból eredő követeléseiket czáfolják meg. Erre nézve azon laza és gondtalan fegyelemre mutattak rá, melyet a régi arab világ legkiválóbb hősei nejeikre nézve gyakoroltak. Csak az arab költőket kellett vizsgálniok, hogy egész tövisfüzérét gyűjthessék ama példákhoz, melyek felhozása által az araboknak családi életükre és e szerint tiszta, moesoktalan származásukra vonatkozó dicsekvését megeczáfolhassák. Felhozzák pl. 'Antarât, ki így szólítja meg nejét: 1)

إِنَّ الرِّجَالَ لَهُمِ إِلَيْكَ وَسِيلَةٌ * إِنَّ يَأْخُذُونَكَ تَكْحَلِي وَتَحْصَبِي
وَأَنَا أَمْرٌ * إِنَّ يَأْخُذُونِي عُنْوَةً * أَقْرَبَنَّ لِي شَدَّ الرِّكَابِ وَأُجْتَبِ
وَيَكُونُ مَرْكَبُكَ التَّعْوَدُ وَحَلَّتْ * وَأَبْنُ النِّعَامَةِ عِنْدَ ذَلِكَ مَرْكَبِي

„Akármely férfiú könnyű szerrel közelíthet hozzád; ha elfognak téged, te kendőződ és fested szemedet és arczodat;

„Én pedig oly ember vagyok, ki ha erővel elragadnak is, megerősítem a kengyelvasat és távolba szököm;

„Mig én gyorstevén tova nyargalok, addig te kis tevécskén ülsz és lebontod nyergét.“

Azaz: te szívesen engeded át magadat azon férfiaknak, kik elfognak téged, sőt mesterséges szépités által tettségüket hajhászod, míg engem még erőszakosan sem kerithetnek birtokukba. — Vagy mily fényt vet az arab családi életre azon vers, melyet al Hârith b. 'Amr-al Kindî

1) Al-'Ikâ al-Farîd. (Bécsi kézirat) I fol. 189 recto.

mondott el, midőn maga neje szemérmetlenül vallotta be neki, hogy fogságba kerülvén, Habûla, a 'Gassânbeli, meggyalázta női becsületét:

„Minden nőnek, még akkor is, ha szeretetének jeleit mutatta volna neked, frigye nagy szerencsétlenség;

„Valóban az, ki hitet ad a nőknek Hind esete után, ha szerelmet lizelegnek, — megcsalt tudatlan ő:

كُلُّ أُنْثَى وَإِنْ بَدَا لَكَ مِنْهَا * آيَةٌ أَلْوَدِّ عَهْدَهَا حَيْتَعُورُ
إِنَّ مِنْ غَرَّةِ النِّسَاءِ بُوْدٌ * بَعْدَ هِنْدٍ لِحَاهِدٍ مَعْرُورُ

Ilyen és az általam használt kutfőben még egyéb példákkal szaporított mutatványok által az arab költészetből, jogosan vélték gyanusítani az arab faj ellenségei az arab nők állhatatos erényét, és következésképpen magoknak az araboknak tiszta származását. Másrésről reámutattak a šu'ûbiták az arab társadalomban divatos azon körülményre, hogy valamely felszabadított rabszolga, azáltal hogy a törzs törzsmurájává válik, a törzs közé vegyülhet házasság útján. Nem lehet tehát szó a törzsek tisztaságáról, midőn oly sok idegen elem vegyülhetett közéjük. Ezen véleménynek Bugéir költő adott kifejezést egy kis költeményében, melynek egy részét a „Függelék“ III. száma alatt közöltem az al 'Ikâ al farîd nyomán.

De a šu'ûbija-iskola a genealogiát tekintve még tovább megyen. Feltéve t. i. hogy a tiszta és idegen elemekkel vegyületlen származást csakugyan nem lehetne megtagadni az arabok törzseitől, még ez esetben sem jogosultak követeléseik. Mert in ultima analysi származásukat Ismaélra, Abrahamnak Hâgar utáni fiára vezetik vissza. De ki volt Hâgar? Abraham rabszolganője. Izsák pedig, a nem-arabok egyik ősapja²⁾ szabad embernek, szabad anyától született; mi joggal dicsekedtek tehát ti, arabok, nemes származásokkal?³⁾ Innen érthető az is, hogy az arab nemzetiség

1) ibid.

2) A görögöket is tőle származtatják némelyek, Ibn Badrûn p. ۴۷.

3) Függelék I, a vége felé.

ellenségei sokszor azon szerepet, melyet az iszlám bibliai legendái Ismaelnek tulajdonítanak, Izsákra ruházzák át; mert őt tekintik ősapjuknak az arabok Ismaelja ellenében. A Genesis XXII. elbeszélte történetre nézve pl. a muhammedán legenda Ismaelt csempészi be Izsák helyébe¹⁾. Az iszlám persa elemei saját aspirációik indokolására Izsákra ruházzák ismét azon áldozati szerepet, melyet az arab elem megvont tőle; úgy hogy a muhammedán theológiában nagy vitás ponttá fejlődött ki azon kérdés, ki a tulajdonképeni ذبيح (áldozott)? Ismael-e vagy pedig Izsák? — Abrahamtól való származásukat a persa elemek még egy másik körülmény által is törekedtek megerősíteni. Tudva van, hogy az arabok mily legendákat fűznek a Zemzem forrásához; azt mondván, hogy ez azon forrás, melyet isten esudálatos módon mutatott meg a gyermek Ismaelnek, midőn a sivatagban elbagyatra és szomj által gyötörtetve hevert. A Zemzem az iszlámban a Mekkába való bucsujárások alkalmával nagy szerepet játszik. A persák nem tűrhették azt, hogy a Zemzem mondája által az iszlám egy nevezetes ritusa tiszta arab, mert Ismael személye körül csoportosuló, jellegét öltön. Mit tettek tehát? Hozzá költöttek az Ismael mondája helyett egy tiszta persa jellegű mondat és Sabur, régi persa király, személyével hozták összeköttetésbe. Egy másik monda szerint, melyben a persák abrahamidicus jellege közvetlenül kiemeltetik, és melyet Mas'ûdî²⁾ közöl, a persák még az iszlám felvétele előtt zarándokoltak volna Abraham tiszteletére ezen szent forráshoz; egy szokás, melyet legutószor Sásán b. Bábek gyakorolt legyen³⁾.

¹⁾ Weil, *Biblische Legenden der Muselmänner* (Frankfurt a. M. 1845) p. 87.

²⁾ *Les prairies d'or* II p. 148—4. v. ö. Kazwinî I. p. 144. Dozy: *De Israeliten to Mekka* (Haarlem 1864) p. 150, egészen felforgatja a tények valódi állását, midőn azt teszi fel, hogy a persa ókorba visszanyúló adatokat magok az arabok költötték volna azon czélból, hogy a Zemzem tekintélye annál szilárdabb lábon álljon.

³⁾ Jákkût II p. 441. Másrészt az arabok is költöttek mondákat, melyek szerint a persák között egyes kiváló emberek régtől fogva isteni inspiráció útján jutottak volna azon meggyőződéshez, hogy az arab elem

Ezen példákból is láthatjuk, mily hatalmas tényező a nemzeti érzület a mondák megalkotásában, és mily nagy tere van a tendentiosus mondaátalkotásnak akkor, ha a nemzeti féltékenység a régi mondában egy ellenséges elem támogatását félti. Mert világos, hogy az idéztem két esetben a persa verzió az iszlám legendáinak arab (azaz ismáiliticus) jellegét akarja eloszlatni.

De az, mire az arabok mindenek fölött alapították nemzeti követeléseiket, azon körülményben áll, hogy köztüök támadt Alláh legnagyobb próphétája, Mohammed a próphéták pecsétje. „Ha pedig azt gondolnátok“, felelnek erre a sú'ûbiták¹⁾, „hogy a prophetismusra alapíthatjátok dicsekvéseket, akkor mi a próphétáknak nagyobb számát mutathatjuk fel. Hiszen a próphéták valamennyien ágámok (nem-arabok) voltak, és csakis négy támadt a ti nemzetségtök közül: Hûd, Šâlih, Ismâ'il és Muhammed; köztünk támadtak másrészt a világ kiválasztottjai, Adam és Noë, ők, kik azon gyökerek, melyekből az egész emberség szétágazott. Mi vagyunk tehát a gyökér, ti pedig az ágak, ti csak egy kis ágacska vagytok a belőlünk eredt lombzatban. Szóljatok már most, mit akartok és emeljetek még ezután is követeléseket.“

C) Harmadik sorban a sú'ûbijja azt akarta bebizonyítani, hogy ha az ősök történeti multja csakugyan okot szolgáltat az utódok nemzeti büszkélkedésére és jogcímét azon követelésüknek, hogy a népek között elsőséggel és kiválósággal birjanak: úgy bizonyára a nem-arabok azok, kik ily követelésekkel felléphetnének: „Nem-arabok voltak a föld régi hatalmas királyai, a Pharaók, a Nimródok, az Amalekek, a Chosruk és a Kaisárok. Van-e más nemzetnek Salamonja, ki, mint a korán beszéli, alávetette hatalma alá az embereket, a ginneket, a madarakat és a szeleket? Ő közülünk való férfi volt. Volt-e az araboknak Nagy Sándoruk, ki az egész világ fölött uralkodott,

diadalmaskodni fog az iráni fölött. L. egy példát Ibn Badrounnál, *Commentaire historique* s at. p. 144.

¹⁾ Függetl. I, a.

kinek hatalmas nap keltétől nap nyugtáig ért, és ki egy gátot emelt vasból a föld kellő közepe táján, mely gát mögé oly sok népet zárt, hogy sokaságra nézve ezek felülmulják a világ többi embereit, a mint a korábban mondván: „míg szabadon bocsáttatik Jágúg és Mágúg, kik minden völgyben sűrögnek“, mely vers nyiltan reámutat végtelen sokaságukra. Nincs ember, ki annyi emléket hagyott hátra a földön mint ő (N. Sándor); ha nem hagyott volna hátra mást, mint az alexandriai világító tornyot, melynek alapja a tenger fenekére épült és melynek tetejére egy oly tükör vagy on alkalmazva, hol a tenger színe tükröződik vissza: (már az is tanúságul szolgálna az ő nagyszerű alkotásainak). De közülünk valók még India királyai is, kiknek egyike a következő levelet intézte Omar b. Abd-al Azíz-hoz¹⁾: „A királyok királyától, ki ezer király fia, és kinek neje ezer király lánya²⁾, kinek istállóiban ezer elefánt van, kinek birodalmát két folyó szeli által³⁾, melyek partjain az aloë, a kokus, a buzér és a kámphor terem, melynek illata tizenkét mértföldre terjed — az arabok királyához, ki nem társít isten mellé semmi lényt. Azt kívánom, hogy küldj nekem egy embert, ki az iszlámban oktathatna engem és törvényeit magyarázná nekem. Béke veled.“

D) Az előadottakból állanak a šu'übijja-iskola részéről indult támadások az arab nemzetiség ellen. Az említettekben azt látjuk, hogy ők az arab fajnak ellenébe állítják az egész nem-arab világot, tekintet nélkül az utóbbinak nemzetiségek szerinti különféleségére. Adam és Abraham éppen úgy mint N. Sándor, a görögök éppen úgy mint az indusok az ő embereik; mert csak az őket elnyomó Ismaeliták ellen fordul szenvedélyük.⁴⁾

¹⁾ Egy igen kegyes chalífa a Mu'awijja családból.

²⁾ Hammer I. c. p. 334 hibásan: „in seinem Frauengemache tausend Königstöchter“.

³⁾ I. i. az Indus és a Ganges.

⁴⁾ Ide tartozik aztán még különösen a *فضائل الحِم* című egész irodalom. Felemlitem, hogy mint al-Maqqari tudósításával fogva (II. k. 59 lap, 5) tudom, a IV. muh. században Spanyolországban egy

De az arab nemzetiség tömjénezői nem túrték nyugodtan az ily nyomós és a történelem tanúságára támaszkodó támadásokat.

Megezáfolásukra Ibn Kuteiba, a híres tudós, vállalkozott.

Mielőtt ezen tudós álláspontját érinteném, még egy bibliographiai nehézségről akarok említést tenni, melyre ez alkalommal bukkantam. Kutfóm szerint Ibn Kuteiba ezafolata egy ily című munkájában fordul elő: *في فضائل العرب* „az arabok kitünőségeiről.“ A könyvészek, első sorban Hagî Chalfa, mitsem tudnak Ibn Kuteiba ily című munkájáról; sőt, mi több, Ibn-an-Nadim a szóban forgó

tudósnak *كتاب التَّسْوِيبَةِ بَيْنَ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ*¹⁾ című könyvéről szól, miből az tűnnék ki, hogy Ibn Kuteiba a šu'übijja párt szellemében irt egy könyvet. De lehetséges, hogy a két cím ugyanazon egy könyvre vonatkozik, úgy hogy az utóbbi cím azt jelentené, hogy Ibn Kuteiba az illető könyvben a „teszviye“ (egyenjogusítás) álláspontját megtámadja.

Ibn Kuteiba ezafolatában a következő álláspontot foglalja el. Reá mutatván Muhammednek állítólag a nemesség igazolását ezélba vevő nyilatkozataira, így folytatja elveinek körvonalozását: „Az arabok így szóltak: Az emberek mindaddig boldogságban élnek, a míg köztünk különbségek léteznek²⁾; a mint pedig mindnyájan egyenlőkké válnak elvesznek. Azaz: míg az emberek közt vannak nemesek, kitünők, addig jól megyen dolguk; ha pedig mindnyájan egyenlő rangúak, elvesznek. Kitünik ennek igazsága abból

Habíb nevű tudós munkát irt ily címmel *كتاب الاستظهار*

والمغالبة على من انكر فضائل الصَّقالِيبِ, melyben a Šakáliba (itt nem szlávok mint rendszeren, hanem a spanyol uralkodók testőrei között található idegenek) kitünőségét tagadó arab tudósokat ezafolja.

¹⁾ Fihrist I p. 7A.

²⁾ Függetlök I. b.

³⁾ Hammer p. 336 egészen helytelenül így fordítja ezen helyet: „Die Menschen wählen immer das Ausgezeichnete, denn wenn sie gleich wären, würden sie zu Grunde gehen“.

is, hogy az arabok, ha valamely törzset gyalázni akartak, így szóltak: mindnyájan egyenlők mint a szamar fogai. Hogyan is volna lehetséges, hogy az emberek kitünő tulajdonságaikra nézve mindnyájan egyenlők legyenek? Hiszen egy egyetlen embernek tagjai és izei is különböznek egymástól rangra nézve, úgy hogy egyikük előkelőbb mint a másik. A fő ugyanis nemesebb a test többi részeinél, a benne lakoló észtehetség¹⁾ és a benne központosuló öt érzéknél fogva. A szív — így szólnak az arabok — a test parancsnoka, a többi tagok közt vannak urak és szolgák.²⁾

A šu'übiták helyesen jegyzik meg Ibn Kuteibáról, hogy ugyanazon könyvében ellentmond önönmagának. Mert azon munkáját, melyben az arab nemzetiség mellett lándzsát tör, így fejezi be: „A legigazságosabb nézet szerintem az, hogy az emberek mindnyájan egy atyától és egy anyától származnak, hogy porból teremtettek és porrá lesznek ismét. Ugyanazon uton jönnek a világra, melyen az ember irtéseit végzi; ez tehát azon törzsfa, melyre származásuk visszavezethető, és mely az okos embereket visszatartja attól, hogy apáikkal dicsekedjenek és büszkélkedjenek. Végre Allához térnek vissza mindnyájan; a mi aztán véget vet minden genealogiának és hiúvá teszi a származás nemességét, hanem ha nemessége Alláh félelmében áll, és büszkesége abban, hogy Alláh paráncsait teljesíti.“³⁾

¹⁾ Valjon az észtehetség a főben vagy a szívben lakik-e? vitás pont az arab tudósok közt, de legnagyobb része a szív javára dönti el a kérdést támaszkodván a Koránra, mely így szól: „és szívüket (elzárta isten), hogy ne gondolkojjanak“. L. Cod. Ref. Nr. 260 fol. 14 recto. Seffinet Râg'ib (Konstánp. nyomtatv.) p. ۲۰۲, hol hosszús értekezés található e tárgyról. — Egy régi arab költő szerint (Nöidecke Beiträge zur Gesch. der altarab. Poesie p. 186) a ész a bordák között (azaz a szívben) nyugszik **والعقل بين أضلعكم**. A rabbik is felvetették e kérdést. Jalqūt Mislē §. 929 **يكونها الحكمة مضمومة الى راس وشماتيم بلبل** V. ö. Genes. rabba sect. 46. **ימול מן הלב אי מחושב**. — Ibn Ezra Deuteronom. VI. 5 **הלב כנוי לרוח המשכלה**.

²⁾ Ezen nézet a mystikusok mikro- és makrokosmoszában nagy szerepet játszik.

³⁾ Függetl. I, c.

Ez csakugyan olyan nyilatkozat, mely mellett érthetlenné válik azon szerep, melyet Ibn Kuteiba a šu'übijja ellenségei között foglal el.

* * *

A šu'übijja állításaira és Ibn Kuteiba czáfolatára nézve főként szolgált szerzőnek Ibn 'Abdi Rabbihi: „al 'Ikd al farid“ című munkája¹⁾; egy nagy fontosságú munka, melynek kincsei eddig, fájdalom, az orientalisták által nem aknáztattak ki. Csak Fresnel-ről tudom, hogy e munkát nagyobb mérvben használta; belőle vonta a „Lettres sur l'histoire des Arabes“ című munkájának anyagát. A šu'übijjára vonatkozó részét a nagyérdemű Hammer-Purgstall fordította le kivonatban a fentemlített helyen; de e fordítás sok hiányban szenved, melyek egy részére ezen fejezethez irt jegyzeteimben reá mutattam. A szöveg, a bécsi udvari könyvtár kézírata szerint, ez értekezésem szövegmellékletei között jelenik meg legelőször.

Azok közül, kik a šu'übijja ellen polemice léptek fel Ibn Kuteibán kívül, fent már kiemeltém Ibn Fārist (lásd a 25. lapon); ibn an-Nedim szerint felhozom még al-Gāhmit²⁾, ki al-Mutawakkil chalifa idejében élt és egy ily című munkát irt: **كتاب الابتصار في الرد على الشعوبية**. Végül még megemlítem az-Zamachšarīt (megh. 538 Hígra), a híres grammatikust és lexikographot, ki nevezte

¹⁾ Lásd e munka jellemzését általában Flügel-nél (Arabische, türkische und persische Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien I. kötet 325 l.) Mondhatni, hogy Ibn 'Abdi Rabbihi nagyszerű munkája a kiadatlan arab adab munkák között a legnevezetesebb és leginkább érdemelne meg nyilvánoságra bocsátást. A szerző Spanyolországba való volt (szül. 246-ban H.) egy kairawáni tudós azt rója fel a munkának hiányul, hogy a szerző nem ragadta meg az alkalmat földieinek kídicsérésére (L. al-Makkarī II. köt. 1.9 lap, hol a munka pusztán **كتاب العقدة**-nek nevezték, mi Flügel állítását — ugyanott 2. jegyz. — igazolja). Szerző egyik ellensége e jeles munkát ironica hagymagyökérnek csúfolta (ugyanott ۲. lap).

²⁾ Fihrist I, p. 11۲.

tes arab grammatikája bevezetésében, bálát mond istennek, hogy arab philologussá tette őt, hogy lelkébe oltotta az arab faj melletti szenvedélyét, és megóvta őt attól, hogy a šu'ubijja felekezetéhez tartozzék.¹⁾

Mindezekből kitűnik az is, mennyire hálózta körül az arab nemzetiségi fanatizmus magukat a persa muhammedánokat. Mert az-Zamachšarí, Ibn Fâris és még százakra menő mások, kik az arabok mellett kardoskodtak az iraphília ellen, távolról sem voltak arabok, hanem tősgyökeres persa emberek. Ibn Durustweihí, egy oly tudós, ki munkát is irt az arabok és nyelvük kiválóságairól²⁾ már nevével is elárulja persaságát. Oly annyira nőttek össze iszlám és arab hazafiság, hogy a jóra való muhammedán nem is vette tekintetbe azon lehetőséget: hátha nemzetiségem csakugyan anyanyelvem és szülőföldemtől függ, nem pedig vallásom alkotójának származása és szülőföldjétől! Csak kevesen voltak oly bátrak és öntudatosak³⁾, hogy nemzetiségüket nem akarták megtagadni; bátorságát némelyök vértanúság árán érvényesíthette csak oly időkben, midőn az arab fanatizmus az iszlám orthodoxismussával lépést tartott. Ily mátyrja nemzeti öntudatának Abu-l-Mahâsin at-Tabarí, egy persa származású és neveltesű férfiú.⁴⁾

De legnagyobb részük bele élte magát azon óriási hazugságba, melynek hiu természetéről meggyőződhetik az ember, ha nyomozás alá veszi azon kérdést: mennyire volt

¹⁾ al-Mufaſſal ed. Broch. p. ۲.

²⁾ Fihrist I, p. ۲۳, 17 رسالة الى الطولوني في تفضيل العربية.

³⁾ Így pl. as-Šâfi'i egyik kedvence és híressé vált tanítványa, Hasan b. Muḥammed az-Za'farânî ugymond: „Nem vagyok én arab, hanem Za'farânijja városából való ember“ ما انا بعربي انا من قرية يقال لها الزعفرانية. Jâkût II p. ۹۳۱

⁴⁾ Jâkût II, p. ۸۷۴ وَتَمَّتْ بِسَبَبِ التَّعَصُّبِ شَهِيدًا فِي مَجْدِ الجامع.

ismerve az arab nyelv a tudós közönségen kívül az iszlám nem-arab tartományokban? Ezen pontra nézve, mely körül magam is tettem nyomozásokat a muhammedán irodalom kínesei közt, csak oly eredményre juthatunk, mely nem igen hüzeleg az arab elem elterjedésének. Alaposabb megvilágítása e kérdésnek ide nem tartozik.

III.

A persa nemzetiségi öntudat feléledésének nemesak a šu'ubijja felekezetnek imént említettem próza irodalmi működése adott kifejezést; a persa nemzeti párt érzelmeit ezen iskola kebelében támadt költők is tolmácsolták többé-kevésbé csinos és megható módon.

Ezen költők közül emeljük ki al-Mu'abbad-ot, egy tősgyökeres persa embert, de ki ép oly ügyesen kezelte az arab nyelvet és költészeti műformáit mint anyanyelvét. Persa származásával dicsekedvén, így szokott nyilatkozni: „Az én törzsem, Kureis törzs a nem-arabok között“: azaz a persa nemzet ép oly kiváló helyet foglal el a nem-arabok között, a minőt a Kureis törzs az arabok között.

Az arab nemzetiségi propaganda ellen ily költeményben fordul:¹⁾

„Én Gám nemzetségéből való nemes vagyok, és a persa királyok hagyatékát kívánom²⁾;

„Mienk a Kábok tudománya, mely által a nemzetek fölötti uralmat elérni, reményünk:

„Mondd a Hâsim fiainak mindnyájuknak: Vessétek alá magatokat hamar, mielőtt még a megbánás pillanata eljőne;

„Takarodjatok vissza Hígâz földjére, egyetek ismét gyikokat és legeltessétek nyájaitokat,

„Mig én a királyok trónjára jutok a kard éle és a toll hegye (erő és tudomány) által segítve.“

¹⁾ at-Ta'âlabi, Vertrauter Gefährte etc. p. 272 Nr. 314.

²⁾ Flügel így fordítja: „und huldige der alten Sitte von Persiens Königen;“ a mi nem helyes, mert látjuk a következőkből, hogy költőnk a persa királyok örökségét, uralmát akarja elfoglalni.

Látjuk, hogy költők azt hányja az arabok szemére, hogy egykor nomádok voltak Hígázban, és nem ismeri el jogosnak azon túlsulyt, melyet most a persa nemzetiség fölött gyakorolnak. Hasonló szellemben szól egy másik költő: Abû Sa'íd ar-Rustemî¹⁾:

„Ők (az arabok) azzal dicsekednek, hogy ők a világ kormányzói és népeinek urai;

„Miért nem dicsekednek inkább azzal, hogy egyes juh- és tevehajók?

A šu'ûbija költők nem szoritkoznak csupán az ő nemzetiségüknek az arab faj rovására való feldicsérésével, hanem némelyikök a persa éghajlatnak szenteli dicsőítést Arabia éghajlatával ellentétbe helyezve azt; így egy šu'ûbita költő, kit Ibn Kuteiba²⁾ per excellentiam „költőjük“-nek (شاعرهم) nevez, azzal dicsekedik, hogy ő egy oly tartományban él és énekel, „melyet sem túlságos hőség, sem hidegség nem sujt, mely nem szolgál hazaként vad arszlánoknak és tikkasztó melegnek; melyben a szabadoknak fiai laknak, hol Chosru építé palotáit, hol végre nincsen senki, ki a rabszolganő gyermekeihez tartoznék.“ Már fent említettük, hogy a persák, vagy jobban mondva a nem-arabok, Sárát, a szabad urnőt, számítják őseik közé, míg az araboknak Hágártól, Abraham ágyasától való származásukat hányják szemére. — A šu'ûbita költők közt még felemlitek valami Abû Tálíb b. Abd-al-Muţţalib-ot is, ki egy költeményében, melyet Jákút idéz, magáról Muhammedről sem szól a legóvatosabb módon³⁾, továbbá Chattáb b. al-Ma'lí-t, kitől Ibn Badrúnál találtam egy persadicsőítő verstöredékét.⁴⁾

Végül még ki akarom emelni azt is, hogy úgy mint Firdûsî fellépése már magában véve is az iráni tendenciának volt egyik következménye oly időben, midőn a régi

¹⁾ at-Ta'álíbî l. c.

²⁾ Lásd: Függelék I, c, hol a költemény szövege.

³⁾ Jákút, Geographiai szótár IV, p. 92, 15 kk.

⁴⁾ Commentaire historique sur le poème d'Ibn Abdoun ed. Dozy (Leyde, 1848.) p. V; v. ö. ugyanott p. v. 36.

iráni mondakincs már veszendő félben volt; úgy nagy művének egy pár helyéből az arabismus elleni polemiája, habár leplezve is, visszatükröződik. Így midőn az arabok magaviseletét Feridün követjeinek ellenében ecseteli, a figyelmes olvasó észreveszi, hogy a költő az arab emberek elbizakodását különösen törekedik kiemelni¹⁾; ugyazintén Iregben, Feridün kedvencében, az iráni faj typusát akarja bemutatni, és szenvedéseiben is az iráni fajnak az arabok általi elnyomatását akarja képletileg kiemelni²⁾; Selm, Firdûsî, Šémje — és pedig azon ethnographiai jelentésben, melyet e név a mi modern tudományunkban is Iránnal és Turánnal viszonyítva bír, — mint roszakaratú, szenvedélyes és cselszövő ember mutatatik be.³⁾

IV.

Mikor kezdtek az arabok tüzetesen körvonalozni és okadatolólag előadni azon követelő állításukat, hogy az ő nemzetiségük az, melyet a világ összes népei között illeti az elsőség? Feltehető, hogy ezen korlátolt és hogy úgy mondjam kisvárosias világnézet szoros összefüggésben áll azon ténnyel, hogy az észak-arab törzsek az iszlám előtt nem érintkeztek, vagy legalább igen gyéren jöttek összeköttetésbe a világ távol népeivel. Az iszlám hódításainak bámulatos eredményei fokozták ugyan és öntudatosabb meggyőződéssé fejlesztették az arab faj ebbeli állításait; de egészen véve azon érintkezés, mely az iszlám terjedése következtében közelebb hozta a többi népeket az arabokhoz, másrésről nem csekély horderejű tényezőül szolgált arra nézve, hogy ezen egyoldalú világnézet műveltebb és észszerűbb alakba öntessék.

¹⁾ Šáhnámé ed. Mohl p. 124, vers 121—129.

²⁾ ibidem p. 139.

³⁾ ibidem p. 140. V. 8. még Zohak jellemzését és szerepét Firdûsínál. — Megjegyzendő, hogy az arabophilok is némelykor költészeti alakban támadták meg a kósmopolita iskola képviselőit; l. például Abul-Abbás an-Násî költeményét, melyben al-Kindînek (ki a görögökről azt állítja hogy Kahtân rokonsá) állítása czáfoltatik, Ibn Badrúnál a. h. p. 18.

De kétségkívül dolog az is, hogy a šu'úbijja iskola elleni polemiának nem csekély része volt abban, hogy az arab irodalomban az arab faj kiválóságának állítása a negyedik századtól kezdve rendszeres és tüzetes alakban lép fel. Helyén van itt, hogy elejét vegyem azon ellenvetéseknek, melyek ezen utóbbi állításom ellen az arab irodalom szempontjából hozathatóknak fel. Mert ha magukat az arab irodalmi munkákat kérdezzük meg, akkor az arabok említett követeléseinek teljes öntudattal és némi rendszerrel történő fellépésével már a régibb időkben is találkozunk. Találkozunk vele ugyanis 1) az 'Antarregényben, 2) a híres al-Vākidīnél; az 'Antararegény pedig iszlámelőtti időben játszik, Vākidī meg, a 2. században élő tudós, a próphétával hasonlókorú, és kevéssel halála után történt dolgokat írja meg. Itt tehát a šu'úbijja fellépése előtti 2—3 században találkozunk már azzal, a mit mi az ezen iskola elleni polemiából eredőnek mondtuk.

De erre nézve az irodalomtörténeti kritika szétosztalja kételyeinket.

A) Az arab irodalom művelői jól ismerik az úgynevezett 'Antarregényt, mely egy érdekesítő hősrégény-cyklust tár elénk, melynek központja 'Antara b. Šaddād, egy régi arab hős és költő.¹⁾ Ezen mondák alapmagva ugyan az iszlámelőtti időből származik, de különféle kiegészítések és fejlesztések az újabb időkig folytatódtak, az 'Antar-cyklus is az úgynevezett kávéházi meddák egy előkelő tárgya lévén. A regény teljes kéziratai a párisi és berlini könyvtárakban találhatók. Egyes epizodok és próbák, valamint bővebb töredékek francia, angol és német tudósok által részint az arab eredetiben, részint fordításban tettek közzé.²⁾ Az egész szöveg kiadását Soleiman al Ĥarāiri kezdte meg az arabul megjelent بحرس című

¹⁾ L. Jules Mohl, Rapport annuel 1864. (Journal asiat. 1864. II. p. 48 kk.) — Thorbecke Antarah, ein voreislamischer Dichter (Leipzig, 1867) p. 13 kk.

²⁾ L. a könyvészeti kimutatásokat Journ. asiat. l. c. I p. 362 kk. 1856 I p. 259. Thorbecke l. c. és Derenbourg, Journ. asiat. 1868 I 455. V. ö. Zenker Bibl. or. I, Nr. 694—5.

folyóiratban, és újabban — mint értesülök — Wahrmond ur ugyanezen feladat megoldását vállalta magára.¹⁾

Caussin²⁾ szerint ezen regénynek a kéziratokban fennmaradt szövegezése valami Sejjid Jūsuf b. Ismā'il-tól eredne, mely feltevést azonban Dugat³⁾ megczáfolta. Tény az, hogy azon szóbeli traditióval fogva, melyre a szóban forgó regénycyklus szövegezése támaszkodik, tág tere nyílt a későbbkori nézetek szempontjából történt koronkinti interpolációknak. Hiszen voltak férfiak, kik ezen regény traditiójával foglalkoztak kizárólag — egy iráki orvos ezen foglalkozásának köszöni melléknevét: al-'Antarī⁴⁾ — és mi könnyebb annál, hogy ezen traditorok megfedkezhettek azon korszak eszmeköréről, melyben a regény játszik, és saját koruk szempontjából bővítették s ékítették a talált alapanyagot?

Ily későbbkori és nézetem szerint csupán csak a traditorra visszavezetendő bővítés az, ha az elbeszélő a fogoly Rabi' szájába adja a következő szavakat, melyeket Mufrig b. Hammámhoz intéz: „Ó, te tekintélyes uram! a nemes arabok csak azért dicsekednek a nem-arabok ellenében, mivel ők hűségesen őrzik szövetségeiket, mivel vendégszeretőleg ápolják a hajlékaikba kerülő idegeneket, mivel mindig igazat szólnak, bökcsik és könnyen bocsátják meg a rajtuk ejtett sérelmeket.⁵⁾ Ezen tendentia, t. i. az arab fajnak kitüntetése a nem-arab fölött az 'Antarregény most ismert szövegezésének még egyéb helyein is kimutatható. Így például azon szép epizodon, mely Al-Mundir délarab fejedlem viszonyát Chosru persa király udvarához írja le; itt a szerkesztő, mielőtt az arab fejedlem végdiadalát írná le, következőképen szólaltatja meg a

¹⁾ Ezen fejezetben előforduló idézetek az 'Antarregényből Quatremère kiadására (Chrestomathies orientales arab része) vonatkoznak.

²⁾ Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme II. p. 518.

³⁾ Journ. asiat. 1865 I, p. 295.

⁴⁾ Wüstenfeld Geschichte der arabischen Ärzte Nr. 172.

⁵⁾ 'Antarregény ed. Quatremère p. 194. V. ö. Nāsif al-Jāzigi Makamjait (Beirut 1856) p. AV.

persa király udvaronczeit: „Ó király! miképen áraszthatod kegyelmeid sugarait ezen arabra, egy oly nemzet ivadékára, mely sokkal utálatosabb, semhogy ily kitüntetésre számot tarthatna? Ők mindnyájan csupa pásztorok és bálványimádók, kik között nincs helye a hűség erényének; dicsekvésük tárgyát csak rabló kalandjaik, bálványimádásuk és családi életük gyalázatossága képezi“ . . .¹⁾ Szerintem ezen és más hasonló epizódja a regénynek czélzatos viszhangjai csak azon fajvetélkedésnek, mely a regény szerkesztése idejében divatba jött, különösen pedig viszhangjai azon vádaknak, melyeket a šu'úbijja iskola emelt az arabok családi élete és e szerint mocsoktalan származása ellen. A szerkesztő visszaviszi e dolgok tárgyalását azon időbe, melyben maga a regény játszik²⁾; oly eljárás, mely a keleti irodalomban nem tartozik a ritkaságok közé.

Igy vagyunk aztán még az arab irodalom egy másik termékével is.

B) Al-Vâkıdî a II. muhammedán század egy híres történetírója volt, ki az iszlám hódításainak (فتوح) leírásával foglalkozott főképen. De neve alatt fennmaradt nyolcz munka³⁾, melyek authenticitását eleinte kétségbe nem vonták, míg Ewald⁴⁾ és Hamaker⁵⁾ és legújabb időben de Goeje hollandi tudós⁶⁾ alaposan kimutatták, hogy az említett munkák jogtalanul bitorolják a régi történész nevét mint szerzőjét. Különösen de Goejé-nek sikerült minden kétely fölé helyezni azon irodalomtörténeti tényt, hogy a Vâkıdî-féle munkák, melyek már most teljes joggal ne-

¹⁾ Antaregény p. ۳۵.

²⁾ V. ö. ugyanott p. v.

³⁾ Ugyanis: Syria meghódítása, az Alsó-Egyiptom elleni hadjárat, Irak, Bahnesa azaz Felső-Egyiptom, Afrika hódolása, az iszlámra térő Selmân története, Mesopotamia meghódítása, az Armenia-elleni hadjárat. V. ö. Zenker Bibliotheca Orientalis II, Nr. 713—14. Theodori Junybolli Oratio de Henrico Arentio Hamacero (Groningae, 1837). p. 59.

⁴⁾ De expugnatione Mesopotamiae, Gottingae, 1827 (programm).

⁵⁾ De expugnatione Aegypti inferiori Lugduni Batav. 1825.

⁶⁾ Mémoire d'histoire et de géographie orientale II. Leyde, 1864.

vezetnek Pseudo-vâkıdî-féléknek, a keresztjárások idejében készültek azon czélból, hogy általuk, mivel mindnyájuk tárgya az iszlám óriási győzelmei a hitetlenek ellenében, az iszlám nép bátorságot nyerjen a keresztények hőstetteivel szemben, és vigaszt valamint reménységet veszteségeinek láttára. Épen úgy mint a makkabaeusok harczi korában, Dániel könyvének szerzője ezen czélzatos könyvet egy régibb próphétának tulajdonítja, hogy népének a syr zsarnokság ellenében intő szózatul szolgáljon: épen úgy vélték czélszerűnek a keresztény hadseregek harczi sikerivel szemben hasonkoru muhammedán írók, hogy kortársaik emlékezetébe visszaidézzék az arabok győzedelmes harczeit a hitetlenek ellen, miszerint a régi időkben vívott harcokon és aratott győzelmeken tanuljanak hőstettekrelkesülni és Alláh segítségébe lankadhatlanul bizni. Hogy könyveiknek több hitelt szerezzenek és olvasóik részéről nagyobb és hathatósabb eredményt biztosítsanak, azokat al-Vâkıdîra a régi harcok híres és legbritelebb történetírójára vezették vissza mint állítólagos szerzőre, mely eljárásukkal kritikátlan és könnyűhitű korokban czélt is értek, oly annyira, hogy műveik kiszorították helyükből a valódi Vâkıdî-féle dolgozatokat, mely veszteséget a modern történettudomány fájlalja.

Ilyen Pseudovâkıdî-féle munka az is, melyet „Futuh as-Shâm being an account of the Moslim conquests in Syria by Aboo Ismail Mohammed Bin Abd Allah al Azdi al Basri“ czim alatt Nassau Lees tett közzé¹⁾, mely munkát

¹⁾ Calcutta, 1854. (A bibliotheca indica részletét képezi). Ugyancsak Lees adott ki al-Vâkıdî neve alatt fennmaradt egy másik فتوح

الشم című munkát is (Calcutta, ugyanakkor), melynek hitelessége azonban ép oly gyanús mint társáé. Megjegyzem azonban, hogy ámbár ebben is érintve van az arabok vetélkedése egyéb nemzetekkel, az ide vágó pontok (például p. [۷۹] [۸۰]) még sem adatnak elő a késő származás oly szembeálló jellegével; sőt mi feltűnő, az arabok más nemzetek irányában e munkában igen szerényen viselik magukat. A munka szerzője valamilyen tapintatosabb lehetett mint hasonló tárgyról értekező társa. A kiadó, Lees, azonban mindkét munka irányában, de különösen a másodikra

a kiadó jóhiszeműségében valódi Vákidí-féle munkának tartott.

Ezen könyvben többek között leiratik azon jelenet, midőn Muhammednek a görög császárhoz küldött térítő követői a görög papokkal vitatkozásba bocsátkoznak. Nagy mise celebráltatik a muhammedánok szeme láttára a görög szertartás egész pompájával. Azt gondolják a papok — úgymond történetírónk — hogy aranyos ruházatuk és a tömjén illata hatni fognak az együgyű arabok képzelődésére.

De ők nyíltan protestálnak minden ellen, mi szemek előtt végbe megy, mely protestációt azon csodaszerű jelenet kíséri, hogy a templom falai remegni kezdenek és a papok pásztorbotjai tántorognak. Végre a papok egyike azon gondolatra jó: tán jobban fog a muhammedánok lelkére hatni, ha bebizonyítja a görög szellem előbbrevalóságát az arab szellem fölött. „Ó arabs atyafi!“ így szólítja meg a császár Rifá'a b. Zuheirt, a protestálók legelőkelőbbikét, kiről történetírónk azt beszéli, hogy a himjár könyvekben jártas és az ősrégi könyvekben olvasott egyéniség volt, „hogyan hinak téged?“ „Mí' közöd“, felel az arab, „ó császár az én nevemhez? hisz nem vagyok én a te kategoriádból való, hogy jogod volna engem kérdőre vonni.“ „Igaz“ — így szól egy patriarcha (bitrík) — „nem hozzánk való egy ember ezen arab, hisz nincsen semmi tudománya az ő népének, a bölcseségnek még hírére sem ismeri; hisz ő egy bolygó beduin, ki csak a sivatag vad állatait tanulmányozta és csak a roszak társaságát ismerte meg. A bölcsesség mi köztünk támadt és tudósaink közt vált nyilvánossá, a görögök közt van kutféje, a syrusok keble a tudományok edénye; de hol van az araboknál bölcsesség, mely örökségként az emberekre szállhatott volna, hol van egy tudomány, melyet ők tanulmányozhatnának? Hiszen csak a mi tudósaink bírnak ily kitűnőséggel, csak a mi királyainké az igazságszeretet. Köztünk lépett fel N. Sán-

nézve tántoríthatlan hittel viseltetik, a minnek bevezetésében és jegyzetében ad kifejezést.

dor, Ptolemäus sat. Pythagoras, ki egy istenben hitt, és egyéb hatalmas királyok és világhírű bölcsek!“¹⁾ Erre Rifá'a mosolygott és szólt az arabok dicső multjáról, a tobbakról, a hatalmas Šaddádról és Šadídról, Sabá b. Jašgob-ról, a himjariták ősatyjáról, Hanzaláról, a Muhammed előtti arab próphétáról; még N. Sándort is Ismá'ilitává teszi ad majorem Arabum gloriam. „Te oly népet magasztaltál, melynek semmi köze a kitűnőséghez, mely közt soha kitűnő vagy nemes egyén nem lépett fel, sem olyan, ki a ha almasak királyáról, az egyetlen istenről szólott volna. A kitűnőség Ismá'il-é, isten barátjának, Abrahámnak fiáé, ki a szent házat építette, Zemzetet és a Mekka-i szentélyeket alkotó sat.“⁴⁾

Szerzőnk, mint látjuk, a nemzetiségi vitatkozást visszaviszi a muhammedanismus ezen legelső korszakába és azt oly határozottsággal folytatottnak ecseteli, hogy tendentious természete minden sorából kitűnik. De mit bizonyít előadása? Azt, hogy az ilyféle vitatkozások a szerző idejében nagyon divatozhattak, különösen a keresztyén világgal való közelebbreli érintkezés folytán. Ez az, mit az úgynevezett Pseudo-Vákidiből kérdésünk történetére nézve merithettem.

V.

Végül még egy pontra akarom az olvasó figyelmét felhíni. Míg ugyanis azon időben, midőn az arab faj csak az arabs félszigetre szorítkozott, az egymás közti vetélkedés és genealogicus dicsékvés az egyes törzsek között folyt: addig az iszlám nagyszerű hódításai után az egyes országok s tartományok arab lakói folytonosan azon veszekedtek, hogy melyik országot illeti az elsőség egy másik vagy a többi fölött? Így pl. egy egész nagy irodalomra fejlődött azon kérdés, valjon Syria (شام) vagy Egyptom (مصر)-e a legkiválóbb tartománya az iszlám birodalomnak? Univerzálisabb színezetet öltött ezen kérdés, midőn Északafriká-

¹⁾ L. c. I, p. 4.—44.

nak legnagyobb része, valamint Andalusia a muhammedán hatalomnak vettettek alája és az egész muhammedán álladalom két nagy része kezdett oszlani, t. i. al-Mašriḳ, azaz a kelet- és al-Mağrib, azaz a nyugatra. Ez utóbbi alatt értették Észak-Afrikát, különösen a regensségekét (mint legdélibb határát az arab geographok Miljânâ algieri várost említik¹⁾ és Spanyolországot; a kelet név alatt pedig összefoglalták az iszlám többi tartományait (Törökországgal együtt). A magrebinék mindig előbbrevalóknak tartották önmagukat a keletiek fölött, és nagy részt igazuk is volt.²⁾ Az iszlámot valló minden népek között legelőtrelőbbnek bizonyult azoknak nyugati ága. Hiszen a magrebin arabsság volt Spanyolországban az európai tudományosság fejlődésére nagy befolyással, és Északafrikában oly nagyszerű tanujeleit adta művelődéstörténeti hivatásának, hogy bátran állíthatjuk, miszerint az arabismus sokkal nagyobb culturtényezőnek bizonyult a berber törzsek között, mint újabb időben a franczia elem, mely soha nem fogja annyi eredményét felmutathatni culturmissiójának Északafrikában, mint felmutatott az arab elem és az iszlám. Másrészt ha összehasonlítjuk a magrebinék tudományos irodalmát a keletiekével, akkor okvetlenül amazok előnyére fog elfogulatlan bírálatunk hajolni. Az iszlám keleti részének melyik tartománya bír oly alapos történelmi és bölcsészeti iskolával, oly izlésteljes szépirodalommal, mint Spanyolország és Északafrika? Ha az utóbbi csak az egy Ibn Chaldûn-t, az arabok ezen Buckle-jét, hozta volna elő, már az is biztosíthatná neki a pálmát a többi arabsság fölött!

¹⁾ Jâkût IV, p. ۵۸۳.

²⁾ Nem szükséges itt bőven reflectálnom egy tarthatatlan hypothesisokban gyönyörködő amerikai archaeolognak John Baldwinak okoskodásaira, melyek szerint ezen tünemény egy ősrégi Kusitikus műveltségben találná alapját. (L. Baldwin, Praehistoric Nations, New-York, 1869, p. 335—44). Ezen, kivételében tökéletesen elhibázott munka, ha alaptételeiben volna is egy mákszemnyi igazság, legtisztábban mutatja, mily bajos dolog pusztán a priori szerkeszteni nemünknek történelmi idő előtti viszonyait. Hol pozitív adatok nincsenek, ott bármit lehet könnyű szerrel kiokoskodni, de ép oly könnyen megecázolni is.

Túlrol a magrebinék sokkal inkább őrizték még eredeti arab jellegüket, mint a keletiek, kik kezdettől fogva inkább vegyültek idegen fajok közé, súlypontjuk Közép-ázsia felé hajolván. Lakhelyeik külsejére nézve, újabban Palmer emelte ki, hogy az ember legkönnyebben ismer azokban még az arab sátrakra. Azonfelül irmodoruk is régi jellemük mellett bizonyít. A magrebin kalligraphia, a mint azt a Spanyolországból és Afrikából kikerült arab kéziratokból legjobban láthatni, még leginkább hűz a régi kuficus írás jelleméhez¹⁾, mely körülmény az ily kéziratok olvasóinak némi nehézséget is szokott okozni.²⁾ A Függelék I. alatt általam közölt szövegdarab is ily magrebin írásjellegű kéziratból vétetett. Felemlitem azonban, hogy Ibn 'Gálíb tudósítása szerint³⁾ a magrebinék is eleinte

a neschi irmodorral éltek *وكان خطهم اولاً مشرقياً*.

Mindezen körülmények azon meggyőződést ébresztették a magrebin arabok öntudatában, hogy ők vannak hivatalva, az iszlámban a legelső szerepet vinni. Ezen meggyőződésük erősítésére egy traditionális mondatot is költöttek és adtak Muhammed szájába, mely szerint: „A magrebinék nem fognak megszűnni az igazság nevében győzedelmeskedni, a feltámadás napjáig.⁴⁾ A magrebinék ezen állításukat több irodalmi munkában is tárgyalták; nevezetesen Averroes⁵⁾, a kitűnő bölcsész és mások törekedtek a bölcsészet és történelem fegyvereivel küzdeni a magre-

¹⁾ Nevezetes, hogy Seligmann bécsi tanár a bécsi kéziratok között kimutatott egy persa nyelven írott pharmacologicus munkát, mely 1055 Kr. u. íratott, és melynek irjellege még határozottan a kufia-magrebin jelleg felé hajlik. L. P. R. Seligman, Codex Vindobonensis etc. (Bécs 1859).

²⁾ A párisi császári nyomda a magrebin typosokat is behozta, és azokkal nyomtatta többek között: Sidi Khalil „Précis de jurisprudence musulmane“ ezimű könyvét.

³⁾ Al-Mağharí II, p. ۱۰۵, ۲.

⁴⁾ Al-Mağharí I, p. ۵۹۲; egy másik traditiómondatra, hol azonban nem történik ilyl vonatkozás Magribra utal Ibn Hazm (L. ugyanott II, p. III).

⁵⁾ L. Renan, Averroës et l'Averroïsme.

binek mellett.¹⁾ Akadt azonban a magrebineknek számos megtámadója is; ezek között nevezetesen Ibn Haukal, a híres utazó és geograph személyében. Ibn Haukal mint kémje 'Obeid-Allah-nak, az afrikai fatimita trónkövetelőnek, Sziciliát és Spanyolországot beutazta az ottani politikai és társadalmi viszonyok tanulmányozása céljából²⁾, és tapasztalásait utazási és földrajzi munkáiban rakta le. Andalusiáról nem a leghizelgőbb módon nyilatkozik. „Leginkább csodálom — ugymond — hogy ezen sziget³⁾ daczára annak, hogy lakosaiban kevés a férfias jellem, hogy azok igen alávaló és gyenge eszű emberek, kik a bátorságtól, lovagiasságtól és harciasságtól távol vannak, mégis jelen birtokosainak hatalmában megmaradhat, ámbár az igazhívők uralkodója (t. i. az ő fatimita ura) jól tudja, hol fekszik ezen tartomány, mily dús jövedelemmel jár és mennyi természeti gyönyörűséggel bír.“ Természetesen, ilyen jellemzése hazájuknak dühbe hozta a spanyol tudósokat, és nem is késtek Ibn Haukal támadásait megezáfolni. Legnevezetesebb e tárgyban egy ily című munka: *الشَّهْبُ التَّاقِبَةُ فِي الْإِنصَافِ بَيْنَ الْمَشَارِقَةِ وَالْمَغَارِبَةِ* melyet ugyan már nem ismerünk, de melynek Ibn Haukal ellen polemizáló részét 'Alí b. Sa'íd kivonataiban olvashatjuk.⁴⁾ A magrebinek ügyvéde nem kevés büszkeséggel juttatja a keletiek emlékezetébe azon történelmi mozzanatok, midőn ők erőtlenségüknek és tehetetlenségüknek

¹⁾ Magrebín tudósok részéről történt ellentmondó nyilatkozatokkal is találkozunk ugyan, de ilyenek mindenesetre a kivételek közé sorozandók. Így pl. Abu-l Hasan al-Ga'í azt mondja, (Maḳḳarí II. p. 101, 10) „hogy a szép tulajdonságok oly növények melyek nem teremnek Magribban“

وَأَنَّ الْحَاسِنَ نَبَتْ أَرْضِ مَا بِهَا وَلِدْنَا وَزَرَعْنَا وَإِنْ
لَيْسَ مِمَّا عَهَدْنَا.

²⁾ Munkáit különösen Amari ismertette 1845-ben.

³⁾ جزيرة = szigetnek nevezik az arabok a félszigeteket is.

⁴⁾ Ezen tudós végezte be al-Maḳḳarí nagy történelmi munkáját; a szóban forgó passus a Leydeni kiadás (mely szerint idéztük e munkát ezen értekezésünkben) I. kötetének 129 és a kk. lapjain található.

nyílt jeleit adták. „Nem akarom védeni — ugymond — földieimet ezen ember rágalmazásai ellen. Hiszen a tényállás nyelve erősebben czáfol mint bárminő ékesszólás; de mégis szeretném tudni csak azt: hogy ha e félsziget csakugyan oly gyengeeszü és gyáva emberek hazája, valjon kik voltak azok, kik eszünket és bátorságunkat igazgatták, midőn több mint öt századon keresztül a környező ellenségnek csak úgy fájt a foga a mi tartományunkra... Még inkább csodálom szavait, ha meggondolom, hogy ezen író ép azon időben élt, midőn a keresztények előzönlötték az iszlám keleti tartományait és egyiküket a másik után meghódították, a mint azt a történészek bőven megírták.“ Bevallja írónk, hogy a magrebinek nem bírnak álladalmi tehetséggel, hogy Spanyolország azért mindig forradalmaknak volt színhelye és hogy nem birt ott állandó hatalomra jutni egy dynastia sem.¹⁾ De másrésztől kiemeli, hogy itt soha sem birt a koldulás oly állandó divatra emelkedni mint keleten, hogy végre a dervisek demoralizáló intézménye itt soha sem talált hazára.²⁾

Ugyanezen visszaélését a keleti iszlámnak egy másik magrebín író külön munkában teszi kritikája tárgyává, 'Alí b. Meimūn al Magribí (szül. Fezben), ki 917-ben halt meg Aleppóban. Munkáját³⁾, melyet egy lipesei kéziratból tanulmányoztam, mindenkinek ajánlhatom, ki a 10. muhammedán század társadalmi viszonyait, különösen a keleti tartományokéit megismerni akarná. Szerzőnk, azon benyomást írja le különösen, melyet reá, magrebín emberre, a keleti tartományok muhammedán tudósai és dervisei tettek, midőn hazáját odahagyva kelet felé utazott. Szándékom más alkalommal bővebben szólni ezen érdekes és a

¹⁾ al-Maḳḳarí I. c. p. 133

²⁾ ibid. p. 135

³⁾ A lipesei egyetemi könyvtár kézírata. Cod. Ref. Nr. 151. címe:

بيان غربة الاسلام بواسطة صنفي المنقحة والمنقحة من

اهل مصر والشام وما يليها من بلاد الاعجام

muhammedáp társadalom történetére nézve valóban tanulságos munka szerzőjéről és magáról a munkáról, melyet a nevezett kéziratból magam számára lemásoltam.¹⁾

Már 'Alí b. Sa'íd megemlézése alkalmával láttuk, hogy a magrebinek szószólói saját viszonyait elfogulatlanul és tárgyilagosan vizsgálták. Hasonlólag Ibn Chaldún, a páratlan keleti történetíró, midőn a szépirodalom kifejlődéséről szól, szívesen vallja be, hogy a keletiek az ékesszólástani és nyelvművészeti tehetségre nézve felülmúlják a magrebineket, és e tüneménynek okait a keletiek társadalmi viszonyaiban és tanulmányaik menetében keresi.²⁾ Feltűnő azonban, hogy a magrebinek ügyvédei nem emelik ki azon magas polcot, melyet a tudományok köztük elértek. Hogy erre tekintettel nem voltak, az részben azon körülményben találja magyarázatát, hogy, mint Ibn Házim egy nevezetes értekezésében kiemeli, „a világnak nincsen országa, hol a bennszülött tudósok kevésbbé ismertetnének el mint Spanyolországban; ha kitűnő munkát nyújtanak, plagiumról vádolják, ha közészerűt, tartalomnélküliségét és izetlenségét hányják szemére sat.”³⁾ Nekünk Ibn Házim ezen nevezetes nyilatkozata annyit bizonyít, hogy az arabs-

¹⁾ Mellékesen akarom végül még megjegyezni azt, hogy ugyanazon rivalitási harcot, mely a keletiek és nyugotiak között folyt, a VII. században a magrebiek két ága (t. i. az európai és afrikai) folytatta egymás között. Ezen irodalmi harc legérdekesebb emléke azon két emlékirat, melyeket Ceuta uralkodójának Abú Jahja b. Abí Zakarijá-nak indítványára Abu-l-Valíd as-Sakundí (mint az andalusiaiak védője) és a Tangeri Abú Jahja b. al-Mu'allim (mint az afrikaiak szószólója) szerkesztettek. A spanyolok védőjének munkája egész terjedelmében van közölve al-Makkarí-nál (II köt, 129—130).

²⁾ Prolegomena. (Not et Extr. des Manuscrits XVIII. kötet p. 294)

³⁾ Al-Makkarí, II köt. 114 lap. Megemlétem, hogy Ibn Házim, ki amugy is nagy olvasottsággal bírt a bibliában (egy polemikus munkát is írt az ő és az új testamentum ellen, melyről egyébként szólottam) ez alkalommal az új testamentumból (وقرأت في الانجيل) idézi e mondatot: „Οὗκ ἔστι προφητὴς ἀποστολὴ εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ οὐκείᾳ αὐτοῦ“ (Máté XIII. v. 67 **بلده إلا في بلده النبي حرمته إلا في بلده**)

ság összes területén a tudományos kritika nem fejlődött és műveltetett annyira, mint épen Spanyolországban.

* * *

Szövegmelléletek. ¹⁾

I.

a) Ibn 'Abdi Rabbihi Kitáb-al-ikd-al faríd I fol. 188 recto.
(A bécsi udvari könyvtár kézírata. Cod. A. F. Nr. 84.)

قول الشعوبية وهم اهل التسمية، ومن حجة الشعوبية على العرب أن قالت إنا ذهبنا إلى العدل والتسمية وأن الناس كلهم من طينة واحدة وسلاكة رجل واحد وأحببنا بقول النبي صلعم المؤمنون إخوة تتكافأ دماءهم ويسعى بدميتهم أديانهم وهم يدعى من سواهم وقوله في حجة الوداع ²⁾ وهي خطبته التي ودع فيها أمتي وحثم نبوتها أيها الناس إن الله أذهب عنكم نخوة الجاهلية ³⁾ ونحرها بالآباء كلتم لآدم وآدم من تراب ليس لعربي على عجمي فضل إلا التقوى وهذا القول من النبي صلعم موافق لقول الله تعالى إن أكرمكم عند الله أتقاكم ⁴⁾ فأيتمت إلا فخراً وقلتم لا تساوينا

¹⁾ Jónak látom, itt közölni és jegyzetekkel kísérni azon szövegdarabokat, melyekre értekezésem II. és III. fejezete támaszkodik, és melyek másrészt annak bővebb megvilágítására szolgálhatnak.

²⁾ Az egész beszéd közöltem a hitazonlatokról szóló fejezetben I. fol. 223.

³⁾ نخوة الجاهلية V. 5. Anarregény ed. Quatremère p. 104, 2 ثارت في راسه الحمية وعصفت في راسه النخوة الجاهلية لعبت براسه ⁴⁾ النخوة العربية ugyanott p. 6, 9

⁴⁾ L. Sura XLIX v. 13.

وَأَنَّ تَقَدَّمَنا إِلَى الْإِسْلَامِ ثُمَّ صَلَّتْ حَتَّى تَصِيرَ كَالْحَتِي وَصَامَتْ
 حَتَّى تَصِيرَ كَالْأَوْتَارِ وَتَحْنُ نُسَائِحِكُمْ وَنُجَيْبِكُمْ إِلَى الْفَخْرِ بِالْآبَاءِ
 الَّتِي نَهَاكُمْ تَبِيئَكُمْ عَنْهُ وَتَبِيئَكُمْ صَلَعَمَ إِذْ أَبَيْتُمْ لِاخْتِلَافِهِ (?)
 وَأَمَّا نُجَيْبِكُمْ إِلَى ذَلِكَ لِاتِّبَاعِ حَدِيثِهِ وَمَا أَمَرَ بِهِ صَلَعَمَ إِذْ
 أَكْتَرْنَا عَلَيْكُمْ حُجَّةً فِي الْمَقَاحِرَةِ وَاخْتَبَرْنَا أَنْ قَالَتْ الْعَجْمُ هَلْ
 تَعُدُّونَ الْفَخْرَ كُلَّهُ أَنْ يَكُونَ مُلْكًا أَوْ نُبُوَّةً فَإِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّهُ
 مُلْكٌ قَالَتْ لَكُمْ وَإِنْ لَنَا مُلُوكُ الْأَرْضِ كُلِّهَا مِنَ الْفِرَاعِنَةِ
 وَالتَّمَارِدَةِ وَالْعَمَالِقَةِ وَالْأَكَاسِرَةِ وَالْقَبَاصِرَةِ وَهَلْ يَنْبَغِي لِأَحَدٍ
 أَنْ يَكُونَ لَهُ مِثْلُ ذَلِكَ سَلِيمَانَ الَّتِي سَخَّرَتْ لَهُ الْإِنْسَ وَالْجِنَّ
 وَالطَّيْرَ وَالرَّيْحَ^١ وَأَمَّا هُوَ رَجُلٌ مِثْلًا أَمْ هَلْ كَانَ لِأَحَدٍ مِثْلُ
 مُلْكِ الْإِسْكَنْدَرِ الَّتِي مَلَكَ الْأَرْضَ كُلَّهَا وَبَلَغَ مَطْلَعُ الشَّمْسِ
 وَمَغْرِبُهَا وَبَنَى رَدْمًا مِنْ حَدِيدٍ سَاوَى بِهِ بَيْنَ الصِّدْقَيْنِ
 وَسَحَنَ وَرَأَاهُ خَلَقًا كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ تَرَبُّوْا عَلَى خَلْقِ الْأَرْضِ
 كُلِّهَا كَثْرَةً يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَدَّ حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَابُجُوجُ
 وَمَاجِرُجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ^٢ فَلَيْسَ شَيْءٌ أَدْلُ عَلَى
 كَثْرَةِ عَدَدِهِمْ مِنْ هَذَا وَلَيْسَ لِأَحَدٍ مِنْ وَلَدِ آدَمَ مِثْلُ آثَارِهِ
 فِي الْأَرْضِ وَلَوْ لَمْ يَكُنْ لَهُ إِلَّا مَنَارَةٌ الْإِسْكَنْدَرِيَّةُ الَّتِي
 أَشْهَاهَا فِي قَعْرِ الْبَحْرِ وَجَعَلَ فِي رَاسِهَا مِرْآةً يَظْهَرُ الْبَحْرُ كُلُّهُ فِي
 رُجَائِحِهَا وَكَيْفَ وَمِثْلًا مُلُوكِ الْهِنْدِ الَّتِي كَتَبَ أَحَدُهُمْ إِلَى
 عَمْرِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ مِنْ مَلِكِ الْأَمْلَاقِ الَّتِي هُوَ ابْنُ الْآلِفِ

^١) Lásd Sura XXVII.

^٢) Sura XXI v. 96.

مَلِكِ وَالَّذِي تَحْتَهُ بِنْتُ أَلْفِ مَلِكِ وَالَّذِي فِي مَرِيطِهِ الْفِ
 فِيهِ وَالَّذِي لَهُ نَهْرَانِ يُنْبِتَانِ الْعُودَ وَالْفُؤَّةَ وَالْحُوزَ وَالْكَافُورَ
 الَّتِي يُوَجَدُ رِيحُهُ عَلَى أَثْنَى عَشَرَ مِيلًا إِلَى مَلِكِ الْعَرَبِ الَّتِي
 لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا أَمَّا بَعْدُ فَاتَى آرَدْتُ أَنْ تَبَعَتْ إِلَى
 رَجُلًا يُعَلِّمُنِي الْإِسْلَامَ وَيُوقِنُنِي عَلَى حُدُودِهِ وَالسَّلَامُ^١ وَإِنْ
 زَعَمْتُمْ أَنْ لَا يَكُونَ الْفَخْرُ إِلَّا بِنُبُوَّةٍ فَإِنَّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ
 وَالرُّسُلِ قَاطِبَةً مِنْ لَدُنِ آدَمَ مَا خَلَا أَرْبَعًا هُودًا وَصَالِحًا
 وَاسْمِعِيلَ وَنُحَيْدًا^٢ وَمِنَّا الْمُصْطَفُونَ مِنَ الْعَالَمِينَ آدَمَ
 وَنُوحَ وَهُمَا الْعُنُصْرَانِ الَّتِيانِ تَفَرَّعَ مِنْهُمَا الْبَشَرُ فَخُحْنُ
 الْأَصْلُ وَأَنْتُمْ الْفَرْعُ وَأَنْتُمْ غُضُنٌ مِنْ لُغْصَانِنَا فَقُولُوا بَعْدَهَا
 مَا شِئْتُمْ وَأَدْعُوا وَلَمْ تَزَلْ لِلْأَمَمِ كُلِّهَا مِنَ الْأَعَاجِمِ فِي كُلِّ
 شَيْءٍ مِنَ الْأَرْضِ مُلُوكٌ تَجْمَعُهَا وَمَدَائِنُ تَضُمُّهَا وَاحْكَامٌ تَدِينُ
 بِهَا وَفَلَسَفَةٌ تَنْتَجِجُهَا وَبَدَائِعُ تَفْتَنُهَا فِي الْأَدْوَابِ وَالصَّنَاعَاتِ
 مِثْلُ صَنْعَةِ الدِّيْبَاجِ وَهِيَ أَبْدَعُ صَنْعَةٍ وَلَعِبِ الشُّطْرَنْجِ وَهِيَ
 أَشْرَفُ لُعْبَةٍ وَرِمَايَةِ الْقُلُصِ مِنَ الَّتِي يوزن رطل واحد
 وَمِائَةٌ رطل^٢) وَمِثْلُ فُلْسَفَةِ الرُّومِ فِي ذَاتِ الْخَلْقِ وَالْقَانُونِ

^١) Ibn Kuteiba szerint (Handbuch der Geschichte ed. Wüstenfeld p. 10, 9 a próphéták mindnyájan Sém nemzetségéből valók: وَالْأَنْبِيَاءُ كُلُّهَا عَجِبُهَا وَعَرَبِيَّتُهَا وَالْعَرَبُ كُلُّهَا يَمْنِيَّتُهَا وَنَزَارِيَّتُهَا مِنْ وَلَدِ

سَامِ بْنِ نُوحٍ.

^٢) Hogy mi értetik ezen játék alatt? eddig nem sikerült tisztába hozni sem magamnak, sem pedig tudós barátimnak, kikhez e tekintetben kérdést intéztem. Valószínűleg a kéziratba esuszott be valamely hiba.

والأسطرلاب الذي يُعَدَّلُ بِهِ النُّجُومُ وَيُدْرَكُ بِهِ عِلْمُ الْاَبْعَادِ
وَدَوْرَانِ الْأَفْلَاقِ وَعِلْمِ الْكُسُوفِ وَلَمْ يَكُنْ لِلْعَرَبِ مُذْكَ يَجْمَعُ
سَوَادَهَا وَيَضُمُّ قَوَاصِبَهَا وَيَقْمَعُ ظَالِمَهَا وَيَنْهَى سَفِيهَهَا وَلَا كَانَ
لَهَا قَطُّ نَتِيجَةٌ فِي صِنَاعَةٍ وَلَا أَثَرٌ فِي فِلْسَفَةٍ إِلَّا مَا كَانَ مِنَ
الشِّعْرِ وَقَدْ شَاكَلَتْهَا فِيهِ الْعَجْمُ وَذَلِكَ أَنَّ لِلرُّومِ أَشْعَارًا
عَجِيبَةً قَائِمَةً الْوِزْنَ وَالْعُرُوضِ فَمَا الَّذِي تَفَخَّرَ بِهِ الْعَرَبُ عَلَى
الْعَجْمِ فَإِنَّمَا هِيَ كَالدُّنَابِ الْعَاوِيَةِ وَالْوُحُوشِ الْمَنَافِرَةِ يَأْكُلُ
بَعْضُهَا بَعْضًا وَيَغْيِرُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فَرَجَالُهَا مَوْثُوقُونَ
فِي خَلْقِ الْاِسْرِ(?) وَنِسَاءُهَا سَبَايَا مُرَدَفَاتٌ عَلَى حَقَائِبِ الْاِبِلِ
فَإِذَا أُدْرِكْتُنَّ الصَّرِيحُ فَاسْتَنْقَدَتْ بِالْعِشِيِّ وَقَدْ وَطِئَتْ كَمَا
تَوَطَّأُ الطَّرِيقُ الْمَهْيِيعُ فُخَّرَ بِذَلِكَ شَاعِرٌ فَقَالَ

b) Ugyanazon kézirat I p. 189 verso.

Ibn Kuteiba ezáfoló érvei a Šu'ûbijja ellen.

رَدُّ ابْنِ قُتَيْبَةَ عَلَى الشُّعُوبِيَّةِ : قَالَ ابْنُ قُتَيْبَةَ فِي كِتَابِ
تَفْصِيلِ الْعَرَبِ وَأَمَّا أَهْلُ النَّسَبِيَّةِ فَإِنَّ مِنْهُمْ قَوْمًا أَحَدُوا
ظَاهِرَ الْكِتَابِ وَالْحَدِيثِ فَقَضُوا بِهِ وَلَمْ يَقْتَسِبُوا عَنْ مَعْنَاهُ
فَدَهَبُوا إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ أكرمكم عند الله اتقاكم إِنَّمَا

¹⁾ Itt a szerző állítását több költeménnyel bizonyítja, melyek közül a legfontosabbakra értekezésemben vonatkoztam.

المؤمنون إِخْوَةٌ فاصْلَحُوا بَيْنَ إِخْوَتِكُمْ وَالِي قَوْلِ النَّبِيِّ عَم
فِي خُطْبَتِهِ فِي حُجَّةِ الْوَدَاعِ) وَإِنَّمَا الْمَعْنَى فِي هَذَا أَنَّ
النَّاسَ كُلَّهُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ سَوَاءً فِي طَرِيقِ الْأَحْكَامِ وَالْمَنْزِلَةِ
عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالْدَارِ الْآخِرَةِ وَلَوْ كَانَ النَّاسُ كُلُّهُمْ سَوَاءً
فِي أَمْرِ الدُّنْيَا لَيْسَ لِأَحَدٍ فَضْلٌ إِلَّا بِأَمْرِ الْآخِرَةِ وَلَمْ يَكُنْ فِي
الدُّنْيَا شَرِيفٌ وَلَا مُشْرُوفٌ وَلَا نَاصِلٌ وَلَا مَفْضُولٌ فَمَا مَعْنَى قَوْلِهِ
صَلَعُمْ إِذَا أَنَاكُمْ كَرِيمٌ قَوْمٌ فَأَكْرَمُوهُ وَقَوْلِهِ عَمِ اقْتِيلُوا ذَوِي
الْهَيْئَاتِ عَثْرَاتِهِمْ وَقَالَ صَلَعُمْ فِي قَيْسِ بْنِ عَاصِمٍ هَذَا سَيْدُ
الْعَرَبِ وَكَانَتْ الْعَرَبُ تَقُولُ لِابْنِ النَّاسِ بِخَيْرٍ مَا تَبَايَنُوا
وَإِذَا تَسَاوَوْا هَلَكُوا يَقُولُ لَا يَزَالُونَ بِخَيْرٍ مَا كَانَ فِيهِمْ
أَشْرَافٌ وَاخْتِبَارٌ فَإِذَا جَمَلُوا كُلُّهُمْ جُمْلَةٌ وَاحِدَةٌ هَلَكُوا فَإِذَا
ذَمَّتِ الْعَرَبُ قَوْمًا قَالُوا عَمِ سَوَاسِيَةٌ²⁾ كَأَسْنَانِ الْجَمَارِ وَكَيْفَ
تَسْتَوِي النَّاسُ فَضَائِلُهُمْ وَالرَّجُلُ الْوَاحِدُ لَا تَسْتَوِي فِي نَفْسِهِ
أَعْضَاءُهُ وَلَا تَتَكَافَأُ مَقَاصِلُهُ وَلَكِنْ لِبَعْضِهَا الْفَضْلُ عَلَى بَعْضٍ
وَاللِّرَاسِ الْفَضْلُ عَلَى جَمِيعِ الْبَدَنِ بِالْعَقْلِ وَالْحَوَاسِ الْخَيْسِ
قَالُوا الْقَلْبُ أَمِيرُ الْجَسَدِ وَمِنَ الْأَعْضَاءِ خَادِمَةٌ وَمِنْهَا
تَخْدُومَةٌ . قَالَ ابْنُ قُتَيْبَةَ وَمِنْ أَعْظَمِ مَا أَدْعَتِ الشُّعُوبِيَّةُ
تُخْرِجُهُمْ عَلَى الْعَرَبِ بِأَدَمِ عَمِ وَقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَعُمْ لَا تَفْضَلُونِي
عَلَيْهِ وَإِنَّمَا أَنَا حَسَنَةٌ مِنْ حُسْنَاءِ³⁾ ثُمَّ فُخِّرَهُمْ بِالْأَنْبِيَاءِ

¹⁾ Lásd fent a) alatt a kérdésben forgó hely szövegét.

²⁾ Cod. سَوَايَةٌ L. Értekezésem: A történettudomány helye az arab irodalomban. (Ballagi, Prot. Tudom. Szemléje 1872-iki folyamában 3. sz.)

اجْمَعِينَ وَأَنْتُمْ مِنَ الْجَمِّ غَيْرُ أَرْبَعَةٍ هُوْدٍ وَصَالِحٍ وَإِسْمَاعِيلَ
وَمُحَمَّدٍ عَمٍ وَأَخْتَجُوا بِقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَدَّ إِنَّ اللَّهَ أَصْطَفَى
آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ذُرِّيَّةً
بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ¹⁾ ثُمَّ فَخَرُوا بِأَسْحَقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ وَإِنَّهُ لَسَارَةٌ
وَإِنَّ إِسْمَاعِيلَ لِأُمَّةٍ نُسِمَى هَاجِرًا وَقَالَ شَاعِرُهُمْ

فِي بَلَدَةٍ لَمْ تَصِدْ عَكَدٌ بِهَا طُنْبًا * وَلَا خَبَاءٌ وَلَا عَدَّ وَهَمْدَانُ
وَلَا لَجْرَمٌ وَلَا تَهْدٍ بِهَا وَطَسْنٌ * لِكَيْتَهَا لِبَنِي الْأَحْرَارِ أَوْطَانُ
أَرْضٌ يَبْتَنِي بِهَا كَسْرَى مَسَاكِنَهُ * فَمَا بِهَا مِنْ بَنِي الْخَنَاءِ إِنْسَانُ
فَبَنُوا الْأَحْرَارَ عِنْدَهُمُ الْجَمُّ وَبَنُوا الْخَنَاءَ عِنْدَهُمُ الْعَرَبُ
لِأَنَّهُمْ مِنْ وَادٍ هَاجَرَ وَهِيَ أُمَّةٌ وَعَدَّ غَلَطُوا فِي هَذَا التَّأْوِيلِ
وَلَيْسَ كُلُّ أُمَّةٍ يُقَالُ لَهَا لَخْنَاءٌ إِنَّمَا الْخَنَاءُ مِنَ الْإِمَاءِ
الْمُتَهِنَةِ فِي رَعْيِ الْإِيْدِ وَسَقِيهَا وَجَمْعُ الْحَطَبِ وَإِنَّمَا أُخِذَ
مِنَ الْخَنِ²⁾ وَهُوَ ذَنْنُ الرِّيحِ يُقَالُ لِحْنِ السَّقَاءِ إِذَا تَغَيَّرَ
رِيحُهُ فَمَا مِثْلُ هَاجَرَ الَّتِي طَهَّرَهَا اللَّهُ مِنْ كُلِّ دَنَسٍ
وَأَرْتَضَاهَا فِرَاشًا لِلخَلِيلِ وَاللَطِيئِينَ إِسْمَاعِيلَ وَمُحَمَّدًا أُمَّ

¹⁾ Sura III v. 30.

²⁾ V. B. Antarrögeny ed. Quatremère p. 6, 11

وليك ولد الرقاة. — Az aramaeus ܟܢܝܢܐ azonos az arab لَخْنَاءُ
والله اعلم بالصواب. — Az aramaeus ܟܢܝܢܐ azonos az arab لَخْنَاءُ
val és alig fogható fel, miért tekinti Levy (Chaldäisches Wörterb. I.
408, b.) a ܟܢ-et mint a gyökhöz nem tartozót. A ܟܢܝܢܐ-val ugyan össze
lehetne hasonlítani ezen arab kifejezést حَذَّةُ الزَّوْجِ = feleség; de azon
különös jelentésnél fogva, melylyel a ܟܢܝܢܐ bir (t. i. ágyas, melléknő)
a لَخْنَاءُ-val való összehasonlítás ajáulatosabb.

وَجَعَلَهَا سَلَالَةً فَبَلَ يَجُوزُ لِمَلِكِهِ فَضْلًا عَنْ مُسْلِمٍ أَنْ
يُسَيِّبَهَا لَخْنَاءً.

c) A sú'úbijja ellenzáfolata.

(Ugyanazon kézirat I fol. 190 recto.)

رَدَّ الشُّعُوبِيَّةَ عَلَى آبِنِ قُتَيْبَةَ¹⁾ قَالَ بَعْضُ مَنْ يَرَى رَأْيَ
الشُّعُوبِيَّةِ فِيهَا يَرُدُّ بِهِ عَلَى آبِنِ قُتَيْبَةَ فِي تَبَايُنِ النَّاسِ
وَتَقَاضِيهِمْ وَالسَّيِّدِ مِنْهُمْ وَالْمَسُودِّ¹⁾ وَالشَّرِيفِ وَالْمَشْرُوفِ
إِنَّمَا لَحْنٌ لَا تُنَكِّرُ تَبَايُنَ النَّاسِ وَلَا تَقَاضِيَهُمْ وَلَا السَّيِّدِ
مِنْهُمْ وَالْمَسُودِّ وَالشَّرِيفِ وَالْمَشْرُوفِ وَلَكِنَّا نَدْعُهُمْ أَنْ تَقَاضِدَ
النَّاسِ فِيهَا بَيْنَهُمْ لَيْسَ بِآبَاءِهِمْ وَلَا بِأَحْسَابِهِمْ وَلَكِنَّهُ بِأَفْعَالِهِمْ
وَأَخْلَاقِهِمْ وَشَرَفِ أَنْفُسِهِمْ وَبُعْدِ هَمِيهِمْ أَلَّا تَرَى أَنَّهُ مَنْ كَانَ
دَنِيًّا الْهَيْمَةَ سَاقِطَ الْمُرُوَّةِ لَمْ يَشْرَفْ وَإِنْ كَانَ مِنْ هَاشِمٍ
فِي ذُرْوَابَتِهَا وَمِنْ أُمِّيَّةٍ فِي أَرْوَمَتِهَا وَمِنْ قَيْسٍ فِي أَشْرَفِ بَطْنٍ
مِنْهَا وَإِنَّمَا الْكَرِيمُ مَنْ كَرَمَتْ أَفْعَالُهُ وَالشَّرِيفُ مَنْ شَرَفَتْ
هَيْمَتُهُ وَهُوَ مَعْنَى حَدِيثِ النَّبِيِّ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمٌ قَوْمٌ
فَأَكْرِمُوهُ وَقَوْلِهِ فِي قَيْسِ بْنِ عَاصِمٍ²⁾ سَيِّدُ أَهْلِ الْوَبْرِ إِنَّمَا

¹⁾ L. Studien über Tanchüm Jeruschaïmi (Leipzig 1870)
ezimű munkám arab szövegét 5. lap. 4. jegyzet.

²⁾ Arról híres, hogy már Muhammed fellépése előtt tiltotta meg az
araboknak a borivást; 33 fia volt. Lásd bővebben Abulfedá Annales
I. p. 344. Hamása p. 374, 440.

قَالَتْ فِيهِ لِسُودِيَّةٍ فِي غَوْمِهِ بِالذَّبِّ عَنْ حَرِيْبِهِمْ وَبَدَلِهِ رَفْدَهُ
لَهُمْ إِلَّا تَرَىٰ أَنْ عَامِرَ بْنَ الظَّفَرِ (١) كَانَ فِي أَشْرَفِ بَطْنِ
مَنْ فَرِيْشٍ يَقُولُ

وَإِنِّي وَإِنْ كُنْتُ أَبْنَى سَيِّدِ عَامِرٍ * وَفَارِسَهَا الْمَشْهُورَ فِي كَيْدِ مَوَكِبِ
فَمَا سَوَدْتُنِي عَامِرٌ عَنْ وَرَائِهِ * أَبِي أَلَّةٌ أَنْ أَسْمُو بِأَمِّ وَالْأَبِ
وَلَيْكُنِّي أَحْبَبِي حَمَاهَا وَأَتَّقِي * إِذَا هَا وَأَرْمِي مَنْ رَمَاهَا بِمَنْكِبِ
وَقَالَ آخِرٌ (٢) فِي الْمَعْنَى

إِنَّا وَإِنْ كَرُمْتَ أَوْ ائْتَلْنَا * لَسْنَا عَلَى الْأَحْسَابِ نَتَكَلُّ
ذُنُبِي كَمَا كَانَتْ أَوْ ائْتَلْنَا * تَبْنِي وَتَفْعَلُ مِثْلَمَا فَعَلُوا

وَقَالَ قَسَّ بْنُ سَاعِدَةَ (٣) لِأَقْضِيَيْنِ بَيْنَ الْعَرَبِ بِقَضِيَّةٍ لَمْ
يَقْضِ أَحَدٌ قَبْلِي وَلَا يَزِدُّهَا أَحَدٌ بَعْدِي أَيُّمَا رَجُلٍ رَمَى رَجُلًا
بِمَلَامَةٍ ذُوْنَهَا كَرَمٌ فَلَا لَوْمَ عَلَيْهِ وَأَيُّمَا رَجُلٍ أَدْعَى كَرَمًا
ذُوْنَهُ لَوْمٌ فَلَا كَرَمَ لَهُ وَمِثْلُهُ قَوْلُ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ كُلُّ كَرَمٍ
ذُوْنَهُ لَوْمٌ فَاللَّوْمُ أَوْلَىٰ بِهِ وَكُلُّ لَوْمٍ ذُوْنَهُ كَرَمٌ فَالْكَرَمُ أَوْلَىٰ بِهِ
تَعْنِي بِقَوْلِهَا أَنْ أَوْلَى الْأَشْيَاءِ بِالْإِنْسَانِ طِبَاعُ نَفْسِهِ وَخِصَالُهَا

١) Muhammed kortársa és haláláig ellensége; a muhammedán legenda szerint Muhammed átká okozta halálát. Hamza Israhání p. 145.

٢) L. Hamása p. ٧٧٢, hol mint költő említettek al-Mutawakkil al-Leijí; de az első verssor következőképen: لَسْنَا وَإِنْ احْسَابُنَا

كَرُمْتَ يَوْمًا عَلَى الْأَحْسَابِ s a t. Épen így idéztetik ezen vers Ibn Kábákán-nál (Búlaki kiadás) p. 142.

٣) Ékesszólásáról híres arab.

فَإِذَا كَرُمْتَ فَلَا يَضُرُّهُ لَوْمٌ أَوْلَيْتِهِ وَإِذَا لَوْمَتْ فَلَا يَنْفَعُهُ كَرَمٌ
أَوْلَيْتِهِ وَقَالَ الشَّاعِرُ (١)

نَفْسُ عِصَامٍ سَوَدَتْ عِصَامًا * وَعَلِمَتْهُ الْكِرُّ وَالْإِقْدَامَا
وَصَيَّرَتْهُ مَلِكًا هُبَامًا (٢) وَقَالَ آخِرُ

مَالِي عَقْلِي وَهَمِّي حَسْبِي * مَا أَنَا مَوْلَى وَلَا أَنَا عَرَبِي
إِنْ أَذْنَبِي مُنْتِمٍ إِلَى أَحَدٍ * فَإِنِّي مُنْتِمٍ إِلَى أَدَبِي
وَتَكَلَّمَ رَجُلٌ عِنْدَ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ بِكَلَامٍ ذَهَبَ فِيهِ
نَدٌّ مَدَّهَبٍ فَاعْتَجَبَ عَبْدُ الْمَلِكِ مَا سَمِعَ مِنْهُ فَقَالَ آيُنُ
مَنْ أَنْتَ قَالَ آيُنُ نَفْسِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّتِي نِلْتُ
بِهَا هَذَا الْمُقْعَدَ مِنْكَ قَالَ صَدَقْتَ ، وَقَالَ النَّبِيُّ عَمِ حَسْبُ
الرَّجُلِ مَالُهُ وَدِينُهُ وَكِرْمُهُ ، قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِنْ كَانَ لَكَ
مَالٌ فَلَكَ حَسْبٌ وَإِنْ كَانَ لَكَ دِينٌ فَلَكَ كَرَمٌ ، وَمَا رَأَيْتُ
اعْتَجَبَ مِنْ آيُنٍ فَتَيْبَةٍ فِي كِتَابٍ تَقْضِيهِ الْعَرَبُ إِذْ ذَهَبَ
فِيهِ كُلُّ مَدَّهَبٍ مِنْ فَصَائِلِ الْعَرَبِ ثُمَّ خَتَمَ كِتَابَهُ بِمَدَّهَبٍ

١) Az idézett versek költője a híres an-Náhibá-ad-Dubjáni, I. Ahlwardt, the Divans of the six ancient Arabic poets p. 1٧٠ (Appendix XLVIII nr.)

٢) V. ö. Hariri p. ٢9٧ (1. kiadás comment.) Innét van, hogy oly ember, ki önérdeme által lett tekintélyes férfivá عِصَامِي azaz: 'Isám-téle embernek nevezetett. (I. Ibn at-Tilkitiká al-Fachrî (ed. Ahlwardt 1860) p. 4٠ وَصِفَ إِذَا وَصَفَ ٩٠ قَالَ الْعِصْمِدِيُّ كَانَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ إِذَا وَصَفَ ٩٠ وَصِفَ ٩٠ عِنْدَهُ إِنْسَانٌ يَقُولُ هُوَ عِصَامِي أَمْ عِظَامِي فَإِنْ قِيلَ لَهُ هُوَ عِصَامِي نَبَلٌ فِي عَيْنِهِ وَإِنْ قِيلَ هُوَ عِظَامِي لَمْ يَكْتَرِثْ بِهِ

الشُّعُوبِيَّةِ فَمَنْقَصَ فِي آخِرِهِ كَلِمَا بَنَى فِي أَوَّلِهِ فَقَالَ فِي آخِرِ
كَلَامِهِ وَأَعَدَّلَ الْقَوْلَ عِنْدِي أَنَّ النَّاسَ كُلَّهُم لَأَبٍ وَأُمٌّ
خَلِقُوا مِنْ تُرَابٍ وَأُعِيدُوا إِلَى التُّرَابِ وَجَرُوا فِي نُجْرَى الْبَوْلِ
وظروا على الأقدارِ فهذا نَسَبُهُمُ الْأَعْلَى يُرْفَعُ بِهِ أَهْلُ الْعُقُولِ
عَنِ التَّعْظِيمِ وَالخَيْرِ بِالآبَاءِ ثُمَّ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُهُمْ فَتَنْقَطِعُ
الْأَنْسَابُ وَتَبْطُلُ الْأَحْسَابُ إِلَّا مَنْ كَانَ حَسَبُهُ التَّقْوَى وَكَانَتْ
مَأْتِنُهُ طَاعَةَ اللَّهِ * قَالَتْ الشُّعُوبِيَّةُ إِنَّمَا كَانَتْ الْعَرَبُ فِي
الْمُجَاهِلِيَّةِ يَنْكُحُ بَعْضُهُمْ نِسَاءَ بَعْضٍ فِي غَارَاتِهِمْ بِلا عَقْدِ
النِّكَاحِ وَلَا اسْتِئْزَارٍ * مِنْ طَمَتِ فَكَيْفَ يَدْرِي أَحَدُهُمْ مَنْ
أَبُوهُ وَقَدْ فَخَّرَ الْقُرَزْدَقُ بِنِسْبَةِ صَبَّةٍ يَبْتَرِزُونَ الْعِيَالُ فِي
خُرُوبِهِمْ فِي سَبِيَّةٍ سَبَّوْهَا مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ صَعْصَعَةَ
فَطَلَّتْ فَظَلُّوا يَرْكَبُونَ هَبِيرَهَا * وَلَيْسَ لَهُمْ إِلَّا عَوَالِيهَا سَتَرُ
وَالهَبِيرُ الْمُطْمِئِنُّ مِنَ الْأَرْضِ وَأَمَّا إِرَادُ هَاهُنَا فَرَجَّهَا وَهِيَ
الْقَائِلُ فِي بَعْضِ مَا يَتَخَفَّرُ بِهِ
وَمِنَّا التَّمِيمِيُّ الَّذِي قَامَ إِيْرَهُ * ثَلَاثِينَ يَوْمًا ثُمَّ رَادَهَا عَشْرًا

II.

Jbn Chaldûn: Kitâb-al-'ibar wa Diwân-al-mubtada w'al-
chabar fi ayyâm-al-'arab w'al-'âgam w'al-barbar.
(Loideni kézirat a Warnerféle gyűjteményből Nr. 1350)

وَسَدَّ مَالِكٌ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَنِ الرَّجُلِ يُرْفَعُ نَسَبُهُ إِلَى
أَدَمَ فَكِرَهُ ذَلِكَ وَقَالَ مِنْ أَيْنَ يَعْلَمُ ذَلِكَ فَقِيلَ لَهُ فَايَ
إِسْمَاعِيلَ فَانْكُرَ ذَلِكَ وَقَالَ مَنْ يُخْبِرُهُ بِهِ وَكِرَهُ أَيْضًا أَنْ

يُرْجَعُ فِي أَنْسَابِ الْأَنْبِيَاءِ مِثْلَ أَنْ يُقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ غُلَانٍ
وَقَالَ مَنْ يُخْبِرُهُ بِهِ وَعَلَى هَذَا رَجَعَ كَثِيرٌ مِنْ عَلَمَاءِ السَّلَفِ *
وَكَانَ بَعْضُهُمْ إِذَا تَلَا قَوْلَهُ تَعَالَى وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ
لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ!) قَالَ كَذَبَ النَّسَابُونَ وَأَحْتَجُّوا أَيْضًا
بِحَدِيثِ أَبِي عَبَّاسٍ أَنَّهُ صَلَعَمَ لَمَّا بَلَغَ نَسَبَهُ الْكَرِيمِ
إِلَى عَدْنَانَ قَالَ مَنْ هَهُنَا كَذَبَ النَّسَابُونَ وَأَحْتَجُّوا أَيْضًا
بِمَا ثَبَتَ فِيهِ أَنَّهُ عَلِمَ لَا يَنْفَعُ وَجْهَالَةٌ لَا تَضُرُّ إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ
مِنَ الْإِسْتِذْلَالِ وَذَهَبَ كَثِيرٌ مِنْ أُمَّةِ الْمُحَدِّثِينَ وَالْفُقَهَاءِ
مِثْلُ أَبِي إِسْحَاقَ وَالطَّبْرِيِّ وَالْبُخَارِيِّ إِلَى جَوَازِ الرَّفْعِ فِي
الْأَنْسَابِ وَلَمْ يَكْرَهُوهُ مُحْتَجِّينَ بِعَمَلِ الْأَنْسَابِ فَقَدْ كَانَ
أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنْسَبَ فَرَيْشَ لَفَرَيْشَ وَمُضَرَ
بَدَ وَلسَانِ الْعَرَبِ وَكَانَ أَبُو عَبَّاسٍ وَجَبِيئُ بْنُ مَعْصَمٍ
وَعَقِيلُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَكَانَ مِنْ بَعْدِهِمْ أَبُو شَهَابٍ
وَالزَّهْرِيُّ وَأَبْنُ سَبْرِينَ وَكَثِيرٌ مِنَ التَّابِعِينَ¹⁾
وَالْحَقُّ فِي الْبَابِ أَنْ كُلَّ وَاحِدٍ مِنَ الْمَذْهَبَيْنِ لَيْسَ عَلَى
إِطْلَاقِهِ بَأَنَّ الْأَنْسَابَ الْقَرِيبَةَ الَّتِي يُمَكِّنُ التَّوَصُّلَ إِلَى
مَعْرِفَتِهَا لَا يُحْظَرُ الْإِسْتِعْغَالُ بِهَا لِدَعْوَى الْحَاجَةِ إِلَيْهَا فِي
الْأُمُورِ الشَّرْعِيَّةِ مِنَ التَّعْصِيبِ وَالْوِلَايَةِ الْعَائِلَةِ وَفَرْضِ
الْإِيمَانِ بِمَعْرِفَةِ النَّبِيِّ صَلَعَمَ وَنَسَبِ الْخِلَافَةِ وَالتَّفَرُّقَةِ بَيْنَ
الْحُجْمِ وَالْعَرَبِ فِي التَّجْرِيَّةِ وَالْإِسْتِزْقَانِ عِنْدَ مَنْ يَشْتَرِطُ

¹⁾ Sura XIV. v. 10.

²⁾ Itt felsorolása következik még egyéb tekintélyes tudósoknak, kik
a genealógiát helyeselték.

ذلك كما مرّ ذلك كُله¹ وفي الأمور العادية أيضًا حيث
تثبت به الحكمة الطبيعية التي تكون بها المتابعة¹
والمطالبة ومنفعة ذلك في إقامة الملك والدين ظاهرة²
وقد كان صلعم واحكامه ينتسبون الى مصر ويتساءلون عن
ذلك وزوى عنه صلعم انه قال تعلموا من ادسايبكم ما
تصلون به ارحامكم وهذا كُله ظاهر في النسب القريب
واما الانساب البعيدة العسرة المدركة التي لا يوقف عليها
إلا بالشواهد والمعارف لبعد الزمان وطول الاحقاب او
لا يوقف عليها رأسًا لذروس الأجيال فهذا قد ينبغي أن
يكون له وجه في الكراهة كما ذهب إليه من ذهب من
أهل العلم مثل مالك وغيره لانه يشغل الإنسان بما لا
يعنيه وهذا وجه قوله صلعم فيما بعد عدنان من هاهنا
كذب النساء لانها احقاب متطاولة ومعارف دارة لا
تتلج الصدور باليقين في شيء منها مع أن علمها لا
ينفع وجهلها لا يضر كما نقل والمث الهادي الى الصواب³

III.

a) A következő költeményét Bugéir-nak az al-Tkd
al farid bécsi kéziratának három helyén találtam: I. fol.
189 recto; fol. 176 recto és II. fol. 195 recto:

زَعَمْتُمْ بَانَ الْهِنْدِ أَوْلَادَ حَنْدِيفٍ * وَبَيْنَكُمْ قُرْبَى وَبَيْنَ الْبَرَائِرِ
وَدَيْلَمٍ مِنْ نَسْلِ بِنِ صَبَةَ بَاسِلٍ * وَبُرْجَانَ مِنْ أَوْلَادِ عَمْرٍو بْنِ عَامِرٍ

¹) Cod. المدابغة

فَقَدْ صَارَ كُلُّ النَّاسِ أَوْلَادَ وَاحِدٍ * وَصَارُوا سَوَاءً فِي أَصُولِ الْعَنَاصِرِ
بِنِوِ الْأَصْفَرِ الْأَمْلَاقِ أَكْرَمُ مِنْكُمْ * وَأَوْلَى بِقُرْبَانَا مَلِكُ الْأَكَاسِرِ
أَطْمَعُ فِي صَهْرِي دَعِيًّا جَاهِرًا * وَلَمْ تَرَ شَرًّا مِنْ دَعِيٍّ مُهَاجِرِ
وَتَشْتُمُ لَوْمًا رَهْطُهُ وَقَبِيلُهُ * وَتَمْدَحُ جَهْلًا ظَاهِرًا وَأَبْنَ ظَاهِرِ

b) Egy másik su'ubita érzelmű költő al-Hasan b. Hâni a törzsek dicsékvését egy pár versben teszi nevet-ségessé: (ugyanazon kézirat I. fol. 189 vers), melyek azon-ban az előbbeninek gondolatmenetével csaknem megegyeznek. Ez alkalommal megemlítem, hogy egy harmadik ibn Hâni nevű költővel (Abu-l-Kâsim Muhammed b. Hâni) találko-zunk a sííták tendentiosus költői között, kik költeményeik-ben a fatimida család politikája mellett korteskedtek. Ibn Hâni divánjából egy jelentékeny próbát közölt Kremer, a Zeitschr. d. deutschen morgenländischen Gesellschaft XXIV. kötetében p. 481–494. — Egy negyedik Ibn Hâni nevű andalusiai költő az arabok közt azáltal hirhedt, hogy eret-nek és „a philosophusok tanaihoz hajlandósággal bíró ember“ volt.¹)

A fent közölt költeménynek fordítása:

„Azt gondoljátok, hogy Hind Chindif fiai közül való és hogy köztetek és a berberek között rokonság létezik;
„Hogy Dejem Dabbának, a hősnek, ivadéka közé tarto-zik, és hogy Burgân 'Amr b. Amirtól származik.
„(Mi pedig azt gondoljuk, hogy) minden ember csak egy családból való, és hogy mindnyájan egyenlők az ere-deti kutfő tekintetében.

¹) Ibn Chalikân Vitae illustrium virorum ed. Wüstenfeld VII. p. 4. Nr. 679 „Divánja igen terjedelmes; ha nem volna azon sajátága, hogy szerfölött dicsér és hogy a hitetlenséghez mértéken túl hajlandó, akkor ezen gyűjtemény a legszebb divánok közé tartoznék. Nincs a nyugatiak (maghrebinek) között más hozzá fogható költő, sem az előtte sem az utána élők között; ő egyáltalában véve köztük a legnagyobb költő; körülbelül olyan helyet foglal el a nyugati iszlámban, a milyent al-Mutanabbî keleten, kinek különben is kortársa volt“ (meghalt 354 H.)

„A Banu-l-aşfar és királyaik nemesebbek mint ti, és a Chosruk érdemesebbek a mi rokonságunkra mint ti.
 „Hát vágyódjám-e egy szemtelen követelő rokonsága után, és ne tartsuk-e ártalmasnak inkább a követelő sógorságát?
 „De te gyalázod törzsedet és családodat, és csak elvétve dicséred néha a tisztátés a tisztának fiát.“

IV.

Ibn Ja'is kommentárjából az-Zamaehsari „al-Mufaşşal“ című grammatikai munkájához.

(A lipcsei egyetemi könyvtár kézírata; Ref. nr. 72.)

[A következő szövegdarabot dr. Jahn Gusztáv berlini barátomnak köszönöm, ki az egész kézirat kiadásával foglalkozik.]

الشُّعُوبِيَّةُ بِضَمِّ الشَّيْنِ قَوْمٌ يُصَغِّرُونَ شَأْنَ الْعَرَبِ وَهُمْ
 مَنَسُوبٌ إِلَى الشُّعُوبِ وَهُوَ جَمْعُ شَعْبٍ وَهُوَ مَا تَشَعَّبَ مِنْ
 قَبَائِلِ الْعَرَبِ وَالْحَجْمِ وَنَظِيرُهُ مِنَ النَّسْبِ إِلَى الْجَمْعِ قَوْلُهُمْ
 أَبْنَاؤُنِي فِي النَّسْبِ إِلَى أَبْنَاءِ فَارِسٍ وَقِيلَ سُبُوا بِذَلِكَ لِمَتَّعْتَهُمْ
 بِظَاهِرِ قَوْلِهِ تَعَالَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ وَقَالَ ابْنُ
 هُبَيْرَةَ فِي الْحَكْمِ غَلَبَتِ الشُّعُوبِيَّةُ بِلَفْظِ الْجَمْعِ عَلَى جِدْلِ
 مِنَ الْحَجْمِ حَتَّى قِيلَ لِمُخْتَفِرِ أَمْرِ الْعَرَبِ شُعُوبِيٌّ وَإِنْ لَمْ
 يَكُنْ مِنْهُمْ وَأَصَابُوا إِلَى الْجَمْعِ لِعَلَّتِيهِ عَلَى الْجِدْلِ الْوَاحِدِ
 قَوْلُهُمْ أَنْصَارِيٌّ

„As-Su'ubijja“-nak neveztefik egy felekezet, mely az „arabok értékét kicsinyli. Ezen név (as-Su'ubijja) الشُّعُوبِ

szóból való relatív névalak (نِسْبَةٌ), mely szó شَعْبٌ-nak többes számát jelöli, azaz: „a mi az arabok és nem-arabok törzseiből szétágazott.“ Hasonló többesszámú névalakból „kündülő relatívképzés: „abnávijjun“ (أَبْنَاءٌ-ból.¹⁾ Némelyek azt állítják, hogy ezen felekezet azért neveztefik as-Su'ubijjának, mert e koránmondattak: „és csináltunk belőletek nemzetiségeket és néptörzseket“ külső értelméhez ragaszkodnak.²⁾ Ibn Hubaira így szól al-Muhkam című munkájában: a su'ubijja elnevezés ezen többesszámú alakjában a nem-arabok egy nemzedékéről szokott túlnyomóan használtatni, úgy hogy aztán minden ember, aki az arabokat megveti, شُعُوبِيٌّ-nak neveztefik, habár szorosán véve nem is tartoznék hozzájuk.³⁾ Hogy pedig a relatív név a többesszámú alakból képeztefik, az épen

¹⁾ الأَبْنَاءُ neve azon nemaraboknak, kik Jemen-ben laktak; a szerző által felhozott أَبْنَاؤُنِي-n kívül az egyszámúból is lehet a relatív alakot képezni, így: بَنَاتِي

²⁾ Súra XLIX v. 13. Azért t. i. mert ezen versben a شعوب (azaz = nemarab nemzetiségek) a قبائل (azaz arab törzsek) előtt említetnek, amazokat tényleg előbbrevalóknak állítják. L. a Kámûs szótlár

شارح دبر كه بر طائفة: török fordítását, hol a kommentátor így szól: وار در كه عجمي عرب اورزه ترجمه ايدر لر زيرا اشبو وجعلنا كم شعوبا وقبائل الآية نظم كريمنده شعوبدن مراد عجم وقبائلدن مراد عرب اولمغله عجم عرب اورزه تقدیم اولمشدر بو جهنله اول طائفه شعوبية اطلاقى اولنور

³⁾ Azaz: ha nem is élne ezen ember épen azon korszakban, midőn az iskola keletkezett és működött. Hogy mikor volt ezen korszak? azt értekezésünk 37. k. k. lapján mutattuk ki.

„azért történt, mert ezen felekezett egy korszakban volt túlnyomóan képviselve, a mint pl. hasonló oknál fogva „mondjuk *أَنْصَارِي*“¹⁾“

1) Al-Ansár, azaz: a segítők, így neveztek Muhammednek Medinabeli kortársai közül azok, kik a próphétának Mekkában üldözött ügyét felkarolták. Ha azt akarom mondani: „oly ember, ki az Ansár közül való“ akkor, ámbár *ansár* többesszámú alak, és az arab grammatikusok szerint a többesszámú alak a *نَسَبَه* képezése előtt visszavezetetik egyszámúra, mégis mivel *أَنْصَار* itt egy egész testület neve, úgy tárgyalatik mintha egy törzsnek neve volna. Hasonlólag vagyunk a szerző szerint a *شُعُوبِي*-val, mely szintén *شُعُوب* többesszámú alakra megy vissza. V. ö. az *Zamachšari*, *Mufaššal* ed. Broch p. 43 *وَأَمَّا الْأَنْصَارِيُّ وَالْأَنْبَارِيُّ وَالْأَعْرَابِيُّ فَلِجَرِيهَا فَجَرِي الْقَبَائِلِ الْكَنْهَارِيُّ وَضِبَائِيُّ وَكَلَابِيُّ وَمِنْهُ الْمَعَارِيُّ وَالْمَدَائِنِيُّ* mely utóbbi többesszámú nevek épen úgy mint a törzsek nevei gyűfoglalmat képviselnek. *Hariri* (*Durrat al-ğawwās* ed. Thorbecke) p. 153 az *أَنْصَارِي*-féle *نِسْبَات*-t kivételesnek tartja *النَّسَبُ إِلَى الْأَنْصَارِ* *أَنْصَارِيٌّ فَإِنَّهُ شَدَّ عَنْ أَصْلِهِ وَالشَّادُّ لَا يُعْتَدَ بِهِ*

Jegyzet. E dolgozat már régen fel volt olvasva a M. T. Akad. nyelv- és széptudományi osztálya előtt, midőn Kremer új munkácskája „*Culturgeschichte der Streifzüge auf dem Gebiete des Islam*“ (Lipsee 1873) jelent meg. E munkának 65—66. lapján szintén közölve van a *Kitáb* al-ikd. kéziratából egy részlet; ugyanaz, mely szöveg-mellékleteink között I. b. alatt (52—4. lapon) szerepel. Mindonki könnyen beláthatja, hogy e darabot Kremertől függetlenül használtam fel. Azért, és mert dolgozatomat oly alakban akartam meghagyni, a mint az akademiához beadatott, nem szakítottam meg a szövegek összefüggését, és ezen a felolvasás és kinyomatás ideje között másutt is megjelent darabkái meghagytam a maga helyén. G. I.

54 lap. 6. sor kk. — V. ö. *Jákút* III p. 138, 5 kk.

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

EMLEKBESZÉD

GRIMM JAKAB

KÜLSŐ TAG FELETT.

RIEDL SZENDE.

LEV. TAGTÓL.

BUDAPEST.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1873.